

XII. KÖZIGAZGATÁS ÉS TÖRVÉNYKEZÉS.

A megyeiség kezdete. Fő- és alispánok, szolgabírák és esküdtek. A megyegyűlések. A nemesség. Arad az országgyűlésen. Igazságügy. Istenítéletek. Párbaj, sorshúzás, eskü, választott bíróság. Ügyvédek. Perek. A főbb büntettek. Az aradi káptalan, mint hiteles hely. Adó, vám, pénzverés, a kamara haszna.

Az első Árpádok alatt a vármegyék gazdasági és hadi intézmények voltak. Kálmán király idejében még az ú.-n. zsinaton a püspök elnökölt, de már jogot nyert a megye 2—2 nemes bíró választására s így arra is, hogy jogszolgáltatással foglalkozzék. A nyilvánosságot a kikiáltott gyűlés (proclamata congregatio) képviselte. III. Béla óta ily gyűlésben hirdették ki az új törvényeket s birtok- és bűnperekben való tanúskodás végett tömegesebben jelenhetett meg rajta a nemesség. Valószínű, hogy ilyenkor választották meg a megye tisztviselőit is; mert a király, vagy megbízottja, a főispán, ki gyakran lakott a megyén kívül, képtelen lett volna akár a tisztviselők kinevezésére, akár működésöknek aprólékos ellenőrzésére. A tatárjárás után IV. Béla (az 1267: 8. törvénnyel) képviselői alapszabályra akarta fektetni az országgyűlést s így alkalmat adni a megyei nemességnek, hogy gyűlésein, követeinek választásakor, politikai ügyekkel is foglalkozzék. Ugyanakkor kezdettek szerepelni a szolgabírák is, — igaz, még mindig csak az igazságügy terén; a mint azonban III. Endre (1298.) mindenkire kiterjesztette a megye hatóságát, a szolgabírák jogköre nevezetesen tágult s erősödött vele a megyeiség is. 1405—1435. Zsigmond már a királyi rendeletek ellenőreivé s a nemesség követeinek utasítóivá tette a megyéket, melyek azóta határozottan politikai testületek, a törvényhozó-hatalom részesei.

Fájdalom, a vármegyék *általános* története máig sincs megírva s nincs könyv, melyre utalva, adataimat az általánosságok ismétlése és a nélkül állíthatnám együvé, hogy a tárgyhoz szigorúan való ragaszkodás némi homálylyal vagy hézaggal ne fenyegetné. A rendelkezésre álló, aránylag kevés tér azonban csakugyan nem engedi meg a kitéréseket s arra kényszerít, hogy Arad megyeiségéből csupán annyit említsek, a mennyi a fennmaradt történeti forrásokban egyenesen reá vonatkozik.

I. Főispánok.

A tatárjárás idejétől 1318-ig egy aradi főispán nevét sem ösmerjük.¹⁾ 1318. táján említik ismét *Bereczket*, mint Szatmár- és Aradvármegye főispánját. Idősebb férfiú lehetett, mert fia, János, már mester volt. Közel atyafiságban állt a Kállayakkal²⁾.

Széchenyi Tamás mester, Farkas nógrádi főispán fia, 1318—1330. közt Arad-, Bács-, Csongrád-, K.-Szolnok- és Szerémmegyek élén állott s e mellett a kunok bírása, majd tárnokmester, végre erdélyi vajda volt³⁾. Arad főispánja volt már, midőn 1318. Simon comesszel együtt fényes követséget vezetett Prágába, hogy megkérje János cseh király valamelyik leánya testvérét királya, Károly-Róbert részére; így VII. (Luxenburgi) Henrik német császár és cseh király árvái közöl az ifjabbat, Beátrixet jegyezte el, s hazakisérvén őt Magyarországra, Károly már novemberben megkoronáztathatta ifjú nejét. A király dúsan jutalmazta Tamás mester szolgálatait⁴⁾, melyekre pedig talán az is sarkalta a főispánt, hogy a Temesvárott lakó ifjú király és saját leánya közt folyó viszonynak véget vessen⁵⁾. 1319. júl. 27. mint Arad-, Bars- és Szerémmegyek főispánját, s a kunok birását a Varsányiak Varsány és Pilis nevű birtokaival ajándékozta meg Károly, s Hasznos és Solymos várnagyává tette⁶⁾, mi szintén bizonyítná, hogy Tamás úr gyakrabban tartózkodott Aradban. Méltóságait csakhamar újabbakkal is növelte. Az ifjú királyné a maga tárnokmesterévé nevezte őt ki s Tamás 1321-ben mint ilyen s Arad, Bács és Szerém főispánja bocsátott meg a Csák pártján levő Draai Tamás fiainak, kik szécsényi jószágait elpusztították⁷⁾. Ez időben még aradi, szerémi és bácsi főispánnak írja magát⁸⁾. Ekkor, júliusban lett erdélyi vajda is⁹⁾, nemsokára szolnoki és szebeni főispán¹⁰⁾, a nélkül, hogy Aradban viselt méltóságát letette volna; 1330-ban legalább mint erdélyi vajda, aradi, csongrádi és szolnoki főispán vett részt a Záh-család kiirtását kimondó határozatban¹¹⁾, míg az Aradban is birtokos Becsey Imre, lévai várnagy, Záh leányával

1) Comes Petrus Niger de Orod (orodi Fekete Péter comes), kit 1297. okt. 20. említ egy oklevél (Századok, 1871., 670. és Hazai Okm. VII. 262.), ungmegyei ember s az ungi Orodról vette nevét. — 2) Kállay-lt. a nemz. muzeumban. Hazai Okm. VII. 391. Kállay Iván és Bereczk fia János mester vállalkoznak Panyolay Péter mester pénzben való követelésének kielégítésére. — 3) L. a »Daliás idők« című fejezetet. — 4) Adománylevele *Fejér*, VIII. 2. 202. *Madius* (*Schwaudtner*nél III.) 26. feje. *Anonymus* (*Bél*, Notitia, Hung. III. 473.). *Pray*, Annales, II. 12. *Horváth*, Magyarorsz. tört. II. 187—8. — 5) *Pór* a Századokban, 1879., 371—2. — 6) *Anjoukori* okm. I. 529. Az 1324. és 1365. kelt megerősítés, Dl. 1972. — 7) *Anjoukori* okm. u.-o. 640. — 8) U.-o. I. 640. V. ö. *Fejér*, VIII. 2. 202. és VIII. 3., 423. *Pór*, Csák, 126—8. — 9) *Századok*, 1880., 735. — Gr. *Lászar* (u.-o.) kétségbevonja, hogy székelylek ispánja is lett volna. — 10) 1324—1341. Dl. 1972., 2147., 2245., 2420., 2506., 2878—9., *Székelylek Okt.* I. 38, 40. — 11) *Kovachich*, Suppl. ad vest. Comit. I. 268. *Fejér*, VIII. 3., 423. *Fábián*, I. 6. *Századok*, 1874., 243. *Tört. Tár*, 1888., 309.

szemben, a bakó szerepét vette át¹⁾. A havasalföldi hadjárat (1330) után nem aradi főispán s 1343 óta nem erdélyi vajda többé; de 1340—3. ismét tárnokmester, majd több vármegye főispánja, végre (1349—1350). országbíró. 1354-ben hunyt el²⁾. Fiai közül Mihály egri püspök, Kónya Miklós bán pedig, még apja életében, pozsonyi főispán lett³⁾.

Széchenyi Tamás állott akkor Arad élén, midőn Károly Róbert a *főispánok hatáskörét* annyira kiterjesztette. Míg azelőtt a köznemesség csak a tized- és pénzügyekben ösmerte el a főispán hatóságát, most mind személyes, mind birtokügyekben el kellett azt ösmernie, ellenben a bándériumok vezetőit a király kivette a vármegye hatósága alól⁴⁾ s így élesebbé tette a fő- és köznemes közt való különbséget. Idejárúlt, hogy — mint épen a jelen esetben láttuk — egy emberre több méltóságot ruháztott, úgy, hogy az valóságos zsarnok lehetett a maga vármegyéjében s elnémíthatta a közvélemény minden erősebb nyilvánulását. Csak az 1486: 60. t.-cz. intézkedett ismét erélyesebben ezen, az államhatalomra nézve is veszélyes tulságos hatáskör ellen.

Nagy Lajos idejében elég gyakran változtak Arad főispánjai. Trónralépésének évében, 1342-ben, Rajki *Rajky* Zsigmondot találjuk a megye élén. Családja nem volt idegen Aradban; Rajky Benedek, V. István alkanczellárja, éveken át viselte az aradi prépostság tisztét s maga is egy comesnek, Márknak fia volt⁵⁾. Az ősrégi család főképp Zalavármegyében vett élénk részt a közéletben⁶⁾ s Rajky Zsigmond aradi főispánságának sem maradt okleveles nyoma⁷⁾. Egy adat szól a Gileth-család törzsapjáról⁸⁾, *Giletről*, Miklós nádor apjáról is, mint 1347-ben⁹⁾ és *Solymosy* Balázsról, mint 1352-ben aradi főispánról¹⁰⁾, ki ez állásában vett dicső részt a tatárok ellen való küzdelmekben. Simontornyai *Laczkfy* Dénes, a sommai hős¹¹⁾, 1350—1359. kir. főlovászmester, 1356-ban Arad-, Csanád- és Szolnokmegye főispánja volt¹²⁾. Úgy látszik, nem maradt e méltóságaiban tovább 1359-nél, midőn erdélyi vajda lett¹³⁾; 1366-ban erdélyi vajdának, Temes- és Szolnokmegyék főispánjának írta magát¹⁴⁾. 1371-ben már nem élt¹⁵⁾. Utána a Szalók-nemből való *Hém* Benedek, Pál fia viselte e tisztet 1365-ben¹⁶⁾, úgy látszik, idős ember korában, mert már a század elején említik őt. Nagy Lajos utolsó aradi comeसे *Sándor* volt, Solymos várna-gya, ki Miklós aradi préposttól és az aradi káptalantól zálogba vette

1) *Századok*, 1888., 244. — 2) *U.-o.*, 1880., 736. V. ö. Nagy I. XII., 343—4. *Mo-csáry*, Nógrádvárm. Esmértetése, III. 139. *Wagner*, Collect. geneal. II. 130—8. — 3) *Pőr*: Érdekes per a XIV. századból. (Pozsony, 1885.) — 4) *Horváth*, II. 199. — 5) *Hazai Okm.* I. 78. — 6) Nagy I. (IX., 594.) téved, hogy okleveles nyomuk csak 1536-ig megy vissza. — 7) *Léhóczky* Stemmatographiája után *Fábián*, I. 191. — 8) *Fejér*, VII. 2., 165., 200. — 9) *Wenzel*, az Egyet. M. Encycl. III. 681. — 10) *U.-o.* 679. — 11) *Horváth*, II. 262. *Szalay*, II. 208. — 12) *Tud. Gyűjt.* 1830. I. 87. — 13) *Turul*, 1886., 169. — 14) *Fejér*, IX. 3., 560. *Teleki*, Hunyadiak kora, XII. 297. — 15) *Fejér*, IX. 4., 375. — 16) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

Deszk aradi falut¹⁾. Az itt említett Miklós 1379-ben volt aradi prépost²⁾ s így Sándor aradi főispánságát is e korra kell tennünk³⁾.

Mária királyné és Zsigmond együtt-uralkodásának idejéből *Geszthy* Miklós és *Széchenyi* Kónya bán fia, Frank mester szörényi bán és zólyomi főispán nevét ismerjük⁴⁾. Mária királyné a bán fiainak, Frank és Simon mestereknek ez évben adta Györgyteleke aradi falut⁵⁾.

Sokkal jelentősebb politikai és katonai egyéniség Zsigmond korában *Scolari*, vagy *Ozorai* Pipo, ki Florenczből származott ugyan, de gazdagon házasodván, magyar nejének, Ozorai Borbála családjának nevét vette föl; 1405-ben már Temes-, Csanád-, Arad-, Krassó- és Kevevármegye főispánja volt⁶⁾ s mint ilyen, 1405. okt. 4. az öt vármegye nemeseivel Aradon tartott közgyűlést⁷⁾. Rendesen csak temesi grófnak s a kir. sókamarák ispánjának nevezte magát, hogy a hosszás címezetéseket kerülje. 1407-ben kir. főkincstartó, 1408—9-ben szörényi bán is volt. A művészeteknek nagy barátja s politikában, hadban egyaránt járatos férfiú lévén, nagy hatással lehetett Aradvármegyére, melynek közelében, Temesvárott töltötte életének legmunkásabb részét; sőt gyakran ellátogatott Lippára, Arad legszebb helyére is és ott végezte be életét 1426 decz. 27⁸⁾. Örök nyugalomra a székesfejérvári Boldogasszony-templomban tették⁹⁾.

Az általa Aradon 1405-ben öt vármegyével tartott közgyűlésnek egyik feladata kétségkívül az volt, hogy az ugyanazon év elején az országgyűlésen alkotott törvénykönyvet hozzájárulás végett a nemesség előtt is felolvassák. Nagy elégtételére válhatott ez az aradi nemeseknek is; nemcsak azért, mert a törvénykönyv az oligarchia túlkapasainak meggátolására s a többi néposztály, főképp a parasztság érdekeinek megóvására irányult; hanem azért is, mert ekként politikai ügyek tárgyalására is tágabb tért nyert a megye, — s épen akkor, midőn élén oly nagy műveltségű államférfiú állott, mint Ozorai Pipo. Mióta, Mária királyné korában, hatóságosabb kísérletek történtek arra, hogy az országgyűlést lassankint képviseletivé alakítsák át, természetes, hogy a jogait ébren őrző nemesség a megyei életben keresett kárpótlást és otthon, saját megyéjében kezdte bírálgatni a törvényt, melynek hozatalában közvetlenül ezentúl már nem vehetett oly nagy részt.

¹⁾ A csanádi káptalan 1520. évi oklevele, Dl. 23283. — ²⁾ Memoria Basilicæ Strig. 125. — ³⁾ I. Miklós aradi prépost korában (1292—1309.) volt ugyan 1295-ben egy Sándor nevű comes, ki jendí kapitány volt s kit Murul birtokába is beigtattak (Árpádk. új okm. XII. 574.), de bár így a két név s a vidék megfelel, az 1520. évi oklevél közelebb álló eseményre utal s így nem kereshettem a régiséget az igazság rovására. — ⁴⁾ *Wenzel*, Encycl. III. 681. Ugyanő 1407-re Pon de Buzlikot említi, mi valószínűleg tévedés. — ⁵⁾ Dl. 7539. Pedig ép az előbbi évben adták át Zsigmondnak krassó-, temes-, keve- és aradmegyei javaikat cserében. (*Pesty*, Szörényi bánság, I. 266. — ⁶⁾ *Szászadok*, 1872., 393. — ⁷⁾ *Zichy-okm.* V. 411—3. ⁸⁾ Életrajzát már 1856. megírta *Wenzel* Gusztáv s ehhez a Tört. Tárbán (1884.) 74 darabból álló becses oklevéltárt adott. — ⁹⁾ Végrendelete Tört. Tár, 1884., 430—7.

Orzait Aradmegye főispánságában 1421-ben *Kerekegyházy* (Laczkfy) László váltotta fel¹⁾. Az utolsó Laczkfy, úgy látszik, nem is viselt ennél egyéb méltóságot²⁾. Őt *Palóczy* Imre követte a főispánságban. Kedves embere volt Zsigmond királynak, pedig ifjúsága nem ment a hibától; 1403-ban ugyanis Máté nevű testvérével s más társaival együtt kirabolta a leleszi konvent egyházát s levéltárát³⁾. Utóbb testvéreivel együtt mindinkább emelkedett a király kegyeiben. Az említett Máté mint nádor, legidősebb bátyja mint esztergomi érsek húnyt el, ő-maga pedig a király titkos kancellárja, majd Aradvármegye főispánja lett. Mint ilyet, 1427. aug. 30. Zsigmond király őt, Csáky György szatmár- és szabolcsmegyei főispánt s Várday Mihályt bízta meg, vizsgálják meg, miben áll Károlyi Lancznak (Lászlónak) az a panasza, hogy Báthory István főétekgó és a másik Báthory István (Szaniszló fia) az ő jobbágyain erőszakoskodtak⁴⁾. Palóczy főispánsága alatt ismét nyert hatalmában a megye. Az 1432-ben kelt honvédelmi javaslat értelmében minden vármegye maga határozza meg, hogy a szegényebb nemesség, mely készületlensége s rozsz fegyverzete miatt személyesen többé föl nem kelhet, maga helyett hány jól föl-fegyverzett vitézt küldjön a táborba; a birtokos nemesek jószágaik arányában a többi jobbágytól külön szedett adón eltartandó vitézeket állítsanak a megye zászlai alá. Ezek számát is a megye szabja meg. Az így összejövő megyei dandárt maga a főispán vezesse a derékhadba⁵⁾, stb. A vármegyék már 1433-ban megvitatták e javaslatot s Aradvármegye 100 lovas katona kiállítását határozta el, míg Palóczy Imrének szintén ugyanannyi lovaszt kellett felszerelnie⁶⁾. Maga az országgyűlés sohasem foglalkozott ugyan e határozattal, de mégis törvényerőre emelkedett az s nagyban növelte a vármegyék önkormányzatát, valamint a főispánok tekintélyét.

Még jobban fejlődött e hatáskör és tekintély Gúti *Ország*h János idejében, ki 1437. már aradi főispán volt⁷⁾, s épen ez évben kapott nagy javakat Aradban⁸⁾, sőt — most is testvérével közösen — Solymos és Lippa várak uradalmait nyerte ajándékul⁹⁾. Az ő gondja lett az 1435. évi törvények foganatosítása Aradban. Az ekkor kelt két törvénykönyv kimondta egyebek közt, hogy míg a kir. főtörvényszék el nem dönti, van-e joga a kincstárnak valamely kihalt család jószágához, vagy sem, a vagyont a megye ideiglenesen valamely középirtokú nemes által kezeltesse. A közigazgatás tekintetében fontos, hogy a négy szolgabírást a jómódú nemes urak közül a megye egész nemessége válaszsza s a választott, ha más tisztje nincs, 25 gira büntetés terhe alatt legalább egy évig szolgálja a megyét. E szolgabírást a főispán elnöklete alatt ítélnék a megyei szék megsértőinek, a kamarai adó késedelmes megfizetőinek, a jobbágyok sza-

1) *Wenzel*, Encycl. III. 681. — 2) *Turul*, 1886., 170. — 3) *Féjér*, X. 4., 272. — 4) *Géresy*, Károlyi-okl. II. 108—110. — 5) *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 374. s köv. — 6) *Horváth*, II. 500—1. — 7) *Di*. 13142. — 8) *Di*. 13093. — 9) *Di*. 13597.

bad költözését akadályozóknak, vagy mások jobbágyságait magukhoz édesgetőknek ügyében. A honvédelem tekintetében kimondta a törvény, hogy megszabott esetekben a főispán által vezetett megyei banderium, a királyt segíteni, a birtokos nemesség személyesen fölkelni, s minden 33 jobbágyság után egy jól fölfegyverzett lovast állítani tartozik a megyei zászló alá. E végből egy, a megyegyűlés által választott nemes a király, az urak s a nemesek jószágain összeírja s egy példányban a főispánnak átadja a telekkatonaság jegyzékét. Tehát a parasztság is belépett az akkori értelemben vett rendes katonaság kötelékébe; igaz, hogy csak mint a nemes jószágának járuléka, melyre külön adót vetettek ki, hogy tartásának költségeit fedezhessék. Honvédelmi jelentőségét a várszerkezet után sem vesztette el a vármegye, de határozottabban lépett előtérbe polgári jellege; s ha a törvény, mint imént is láttuk, terheket rótt a nem-nemesekre, bizonyos, hogy ez időben még azok is részt vettek a tisztviselők, különösen a szolgabírák választásában s e demokratikus vonást csak a XV. század második felében vesztette el a megye.

I. Ulászló aradi főispánja a Gútkeled-nemzetség tagja, *Maróthy* László volt (1441—1444.), Zsigmond hű emberének, János macsói bánnak fia. Az V. László megkoronáztatásakor támadt zavarokban Harapki Bothos András temesi gróf és Sztepan vajda ellen oly hősiiesen küzdött, hogy I. Ulászló 1441. febr. 2., már mint aradi főispánnak, a Sztepán vajda hűtlensége miatt Brankovics György szerb despotától elvett világosi uradalmat adta jutalmul¹⁾. A következő évben, Aradon kívül, Zarádnak és Békésnek is főispánja volt, Macsónak pedig, Ujlaky Miklós erdélyi vajdával együtt, bánja²⁾. E méltóságait viselte még 1444-ben is, midőn Garay Lászlóval (Miklós nádor fiával) oly egyességre lépett, hogy ha a királylyal, vagy Ujlaky Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdákkal ellenségeskedéseik, vagy egyenetlenkedéseik támadnának, a másik ne csatlakozzék egyik párthoz sem, hanem inkább közvetítő gyanánt kívánjon szerepelni³⁾. A várnai csata után főispáni méltóságait nem viselte többé.

Nem tudjuk, ki vezette Arad ügyeit az ideiglenes kormány, majd Hunyadi János kormányzósága (1446—1452) idejében. Maga a kormányzó többször járt e vidéken, melyhez őt, az előtte legszentebb országos érdekeken kívül, anyagi érdekek is csatolták. Valószínű, hogy ő nevezte ki aradi főispánná sógorát, Horogszegi *Szilágyi* Ozsvátot, Mihálynak, a későbbi kormányzónak öcsését⁴⁾, kivel azonban, mint aradi főispánnal, csak egyetlenegyszer, 1455-ben találkozunk⁵⁾. Mint előkelő köznemes család tagja s a köznemesség bálványának, Hunyadinak rokona, hívatva volt, hogy a megyében, mint országszerzte felülkerekedő köznemességnek vezére

1) *Fábián*, I. 72. — 2) *DI.* 13680. — 3) *DI.* 13755. és *Teleki*, Hunyadiak kora, I. 385. (hibásan Jánosnak nevezvén őt). — 4) *Nagy Iván*, X. 708. — 5) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

legyen. Életének körülményei azonban ez idő szerént ösmeretlenek. Talán a következő évben (1456.) a nándorfejérvári ütközetben esett el, mert — az aradi dandárral — ő sem hiányozhatott azon csatatérről, melyen a halhatatlanság babérja első sorban ő családja tagjait illette.

Mátyás király uralkodásának első feléből csak két főispánt nevezhetek meg; *Váradjay* Ferenczet és *Ernsth* Jánost¹.) Amazt 1469-ben, egyetlenegyszer találjuk említve²); lehet, hogy éveken át volt főispán, de működéséről épen semmi adatunk sem maradt. Utóda (1469—1471.) *Ernsth* János, köznéven Hampó, a Vas megyében ma is tekintélyes Ernuszt-család őse volt, ki 1467-től kezdve mint a pénzügy terén kiváló szakember lett ösmeretes; az 1467. évi országgyűlés reá bízta az összes vámjövendelmeket, melyeket elidegeníthetetlen államjavadnak nyilatkoztatott ki³), s egyáltalán főképp reá várt az a feladat, hogy a kamarai nyereség (lucrum camerae) és harminczad helyébe léptetett új adó- és vámrendszert életbe léptesse. Mint aradi főispán, e vármegyében kétszeresen örködött a fontos reformok végrehajtásán. Mátyás kijelentette, hogy mind itthon, mind táborozásaiban teljes nyugalmat biztosít számára Hampó s hogy nélküle végre sem hajthatná tetteit. 1471. febr. 5. fölmentette ugyan aradi főispánságától, de nem azon okból, melyet még azon évben, de csak szept. 18. mondott ki a 15. t. cz., hogy t. i. főispánok csupán magyar nemes urak lehessenek; mert — ha Ernsthet némelyek sváb, mások zsidó származásúnak mondták is, — ez nem akadályozta a királyt, hogy őt 1474-ben Tótország bánjává nevezze ki. Mint ilyen húnyt el 1480-ban.

¹) Az oklevél maga sem elegendő bizonyíték mindig. Így pl. 1459-re kénytelenek volnánk a főispánok sorába igtatni *Bánffy* Miklóst, mert egy, ezen évjeggyel ellátott okírat (Dl. 15314.) valóban annak nevezi őt; pedig *Bánffy* tényleg csak 1471. febr. 5. lett főispán, *Dóczy* Imre viszont, ki a vármegyének a főispánhoz írt levele szerént a király monostori jobbágysai ellen panaszkodik, mint kik az ő szöllősi jobbágysait bántották, teljes hitelességű oklevél szerént (Dl. 17076) csupán 1470-ben szerezte meg Szöllőst s így 1459-ben nem mondhatta magáénak. A *Bánffy* főispánhoz Aradmegye által írt levél datumának vége ez: »Anno Domini Millesimo Quadragesimo Lmo Nonno«, hol az L (ötven) után tollhibából XX kimaradt, minélfogva az orsz. levéltárban is jóval kisebb számjelzést (Dl. 15314.) kapott, mint tényleg kellett volna kapnia; mert ugyanott Dl. 18192. és 18212. sz. a ugyanazon monostori ügyben 1479-ből egyszerre két okíratot is találunk. Ezek egyikében *Bánffy* főispán 1479. máj. 22. már megtartotta a kívánt vizsgálatot; valjon váratott volna-e arra húsz évig az »igazságos« király, midőn épen ekkor Temesmegyét is sürgős vizsgálatra utasította ez ügyben? 1459-re nézve feltűnő volna a nap jelzése is; akkor a csütörtökre eső Pál fordúlása előtt való szombat jan. 20-án, vagyis a hetvened-vasárnap előtti napon volt s ezt kétségkívül így is jelezték volna az oklevélben, mivel mindig a legközelebbi ünnepet szokás venni az előre-, vagy visszafelé való számolásnál. 1479-ben Pál fordúlása hétfőre esett s így, mint a vasárnapnál nagyobb ünneptől, ettől számították a szombatot, mely egészen közel esett hozzá. Ilyenforma az is, hogy 1477-ben Berendy Miklóst címzei egy oklevél (Dl. 17983) aradi comesnek, kifejejtven a »vicé«-t. A vitás oklevelet különben *Bánffy* főispánságának történetében közlöm. — ²) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

³) *Kovachich*, Suppl. ad vest. Com. II. 182. *Teleki*, XI. 260.

Fölmentésével egyidőben (1471. febr. 5.) *Bánffy Miklóst Aradvármegye örökös főispánjává* nevezte ki a király. Ez az első kinevezés, mely egész terjedelmében reánk maradt; s mivel egy Aradban idáig ismeretlen intézménnyel, az örökös főispánsággal¹⁾ tesz kísérletet s mivel körülírja a főispán feladatát, fordításban egészen közlöm²⁾:

»Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya. Orodvármegye nemeseinek s más akármilyen rendű bírtokos embereinek összesen és egyenként üdvöt és kegyelmet! Mivel teljesen megbízunk hívünk, nagyságos Miklósnak, Alsóindvai bán fiának, pozsonyi grófnak hitében és hűségében, a nevezett vármegye tisztét, melyet idáig hívünk, tekintetes *Ernst* János kincstartónk viselt, ettől elvevén, elhatároztuk, hogy ugyanazon Miklósnak, a bán fiának, szokott hatáskörével együtt örökösen odaajándékozuk s hogy ezt Solymos nevű, ugyanazon Orodvármegyében levő várához kapcsoljuk, olykép, hogy egyeb feladatai mellett különösen az alább megírtakat is köteles legyen teljesíteni.

Először³⁾, hogy mindnyájatokat megtartania és védelmeznie kelljen szokott jogaitokban és szabadságaitokban s ügyelni és nagyon vigyázni tartozzék, hogy a királyi kincstárunk és kamaránk javára a mondott vármegyéből befolyni köteles jövedelmeket hozzánk hűségesen beszállítsák, és hogy leveleink s parancsaink számára azon vármegyében mindenkinél valóságos engedelmességet szerezzen; s végre, hogy só-, pénz- és minden egyéb tiszteink szabadságát és előmenetelét gyámolítania és pártolnia kelljen.

Hűségteknek s akármelyikötöknek tehát erősen meghagyjuk és parancsoljuk ezen levelünk rendében, hogy ezután nevezett Miklós gróft, a bán fiát, mint főispánokat tiszteljétek és becsüljétek, tanácsban és ítélethozatalban segítségére legyetek, úgy minden szabad és szokott dologban, valamint azokban, a miket nektek a mi nevünkben parancsol, annak engedjétek, engedelmeskedjétek s hozzá alkalmazkodjatok. Máskép tenni ne merjétek; jelen levelünket pedig elolvastván, bemutatójának visszaadjátok. Kelt Budán, a Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe után való kedden, az Úr ezer négyszáz hetvenegyedik évében, uralkodásunk tizenharmadik s koronáztatásunk hetedik évében.« (Pecséthely.)

Bánffy eleintén nem vett élénk részt a megye vezetésében, ha gyakran tartózkodott is annak területén. Jellemzi a királyt, de a főispánnak s a megyének egymáshoz való viszonyát is, hogy Mátyás király a királyi személynököt s a kir. kúria főjegyzőjét küldvén ki a *Bánffy Miklós* és *Lippa királyi város* közt fölmerült viszályok elintézésére, fölhívta a megyét, hogy a maga részéről is küldjön megbízottakat⁴⁾. Érdekes az is, mint ír maga a megye saját főispánjához 1479. jan. 23-án⁵⁾. Fordításban ekként:

»Nagyságos és kegyelmes urunk! Mivel a királyi felségnek Monostoron lakó jobbágyai *Dóczy Imrénék Szöllös* nevű falujára fegyveres kézzel törtek és ott megrohanván a nevezett *Szöllös* falut, jobbágyai közül némelyeket kegyetlenül megvertek és megsebesítettek, másokat pedig elfogtak, jelen levelünk által azért megkeressük Nagyságodat, hogy a király úr előtt az ily tolvajmódon dolgozókat előhozni s őt rájuk figyelmeztetni sziveskedjék. Kelt Orodon, Szent Pál fordulásának ünnepe előtt való szombatban, az Úr ezer négyszáz L (XX) kilenczedik évében. *Orodvármegye alispánjai és szolgabírái.*« S maga a külső cím: »Nagyságos Lindvai *Bánffy Miklós* orodmegyei főispánnak, a mi kegyes urunknak.«

A főispán hajolt a megye kérelmére s a négy szolgabírával együtt megvizsgálván az ügyet, már 1479. május 22. kiadta arról Aradon kelt

1) Ez intézményről l. *Hajnik*, Az örökös főispánok. — 2) Dl. 17154. — 3) A levél nem ír »másodsor«-t stb. — 4) Dl. 17486. — 5) Dl. 15314. Datumáról fentebb szóltam.

jelentését. Ez egyúttal első fennmaradt példánk az oklevél-hitelesítésnek Aradvármegyében, mint mindenütt szokásos voltáról. Az oklevél végén középtűt áll ugyanis a főispán négykrajczár-nagyságú pecsétje s attól jobbra-balra 2—2 szolgabíró kis gyűrűpecsétje. Ebből is látszik, hogy ha a főispán jelen volt a gyűlésen, ő-maga elnökölt s a szolgabírákkal együtt ő-maga adta ki a megye határozatait, pl. 1484. okt. 30.¹⁾, 1485. febr. 19.²⁾, okt. 15.³⁾, okt. 29.⁴⁾, nov. 12.⁵⁾ stb. Látjuk tehát, hogy néha heteken át minden második szombaton bement Aradra, hol a megyei gyűléseket tartották. 1487. aug. 1. azonban Schottwienből azt a meglepő rendeletet intézte Mátyás király Aradmegye nemeseihez s más birtokosaihoz, hogy «mivel Mi Lindvai Bánfy Miklóst nevezetes okok és dolgok, valamint Felségünk ellen elkövetett nagy bectelenségei miatt letartóztattuk, parancsoljuk híveinknek, tekintetes Dóczy Péternek és Jaksics Istvánnak, hogy bizonyos más híveinkkel Lippa és Solymos várakat, a mint egyesülten tehetik, számunkra visszavegyék és visszafoglalják. Azért hűségeteknek is erősen meghagyjuk és parancsoljuk, hogy azon Dóczy Péternek és Jaksics Istvánnak, mint ezennel kiküldött királyi biztosoknak, mindenben segedelmére és rendelkezésére álljatok s hogy hitetek és hűségtek ellen tenni semmi mást ne merjeteek.» Ha pedig volt főispánjuk ellen valami panaszuk volna, azt terjeszszék a biztosok útján eléje⁶⁾. Aradvármegye a maga csapataival kétségtelenül részt is vett Lippa és Solymos ostromában s Arad első és utolsó örökös főispánja, a büszke főúr, kin először mutatta meg Mátyás, hogy a múlt 1486. évi 21. t.-cz. értelmében őt illeti meg a bíraskodás, lehetetlenné vált Aradvármegyében. 1488-ban, visszanyerve a király kegyeit, Verőcze főispánja lett ugyan⁷⁾, Aradból azonban távoznia kellett.

Utóda⁸⁾ *Haraszthy* Ferencz lett, kit az 1486: 40. t.-cz. értelmében nevezett ki. Nevezetes és a megyében nagybirtokú férfiú volt⁹⁾, 1483. márszörényi bán, ki mint ilyen vett részt az 1486. évi törvények hozatalában is. Ez országgyűlés mondta ki, hogy a főispán az alispánt mindig a megyei nemesség sorából nevezze ki. 1492-ben a Bosnya-királyság bánja volt; midőn, mint ilyen, leszámolt Corvin tótországi herczeggel a bosnyák várak fenntartásának költségeire nézve, a herczeg adósa maradt 3800 frttal, melyek fejében Solymos és Lippa várát kötötte le¹⁰⁾. Nagyon gyakran kellett tartózkodnia a megyében, melyhez annyi anyagi érdek kötötte. Csála várában palotája is állott; főispáni működését azonban nem ösmerjük. 1492. óta pedig az országgyűlés mindnagobb buzgalommal

¹⁾ Dl. 19001. — ²⁾ Dl. 19023. — ³⁾ Dl. 19078. — ⁴⁾ Dl. 19083. — ⁵⁾ Dl. 19098. — ⁶⁾ Dl. 19303. — ⁷⁾ *Hajnik*, Örökös főispánok, 44. — ⁸⁾ *Nagy* Iván szerint már 1486-ban; de csak Lehóczky Stemmatographiájának 1586-os évszámát javítva mondja ezt. — ⁹⁾ Az 1486. évi törvény záradékában. Ugyanakkor Bánffy Miklós csak pozsonyi grófnak van írva; itt is, ott is elhagyták a kisebb címeket. — ¹⁰⁾ Münchener It. fasc. 15. nro 88.

foglalkozott a megyei hatóság szervezésével, különösen a fő- és alispán s a szolgabírák működése körének kijelölésével; s így igen tanulságos volna látnunk, mind e reformokat ki és mint hajtja végre Aradban. Írott malaszt maradt a legtöbb helyen az 1498: 44. t.-cz., mely elrendeli, hogy — Temest kivéve — minden megyének külön főispánja legyen; Aradban azonban, úgy látszik, egyelőre csakugyan visszalépett Haraszthy, ki egy végvár elvesztése miatt az országgyűlés neheztelését vonta magára.

1500-ban már Bajnai Both Bálint kormányozta Aradot¹⁾, Mátyás híres hadvezérének, Both András dalmát-, horvát- és tótországi bánnak valamely atyjafia. Utána másodszor is *Haraszthy* Ferencz állott Aradmegye élére. Úgy látszik, teljesen maga ellen zúdította ennek fő- és köznemesiségét 1514-ben, midőn a Dósa György alatt fölkelt parasztság leverésére semmi figyelemre méltót sem tett, ellenben 1515-ben nagy szigorral járt el a károk helyreépítésének kérdésében, míg őt magát kapzsíságról, sőt hamispénz-verésről is vádolta a közvélemény. II. Ulászló tehát meghagyta Aradmegye rendleinek, hogy Haraszthy Ferencz helyett ezentúl Nagylucsei *Dóczy* Ferenczet ismerjék el főispánjukul²⁾ s e parancsát 1516-ban azon hozzáadással ismételte, hogy neki, mint igaz és törvényes főispánjuknak, valamint a közülök általa választandó alispánnak mindenben segítségére legyenek s nekik engedelmeskedjenek³⁾. Ebből gyaníthatjuk, hogy az 1515—16. évben nagyon zajos közgyűlései lehettek Aradvármegyének s hogy Haraszthyval nem bánhatott el egykönnyen a király. *Dóczyt*, úgy látszik, be sem igtatták főispáni székébe s a kormány úgy oldotta meg a kérdést, hogy helyökbe egy harmadikat nevezett ki *Rozgonyi* István személyében. (1516—1519.) Anyja Báthory Dorottya lévén, 1519-ben örökösödési szerződésre lépett Báthory István nádorral és Andrással, hogy egymás jószágait kölcsönösen örököljék⁴⁾. Családját már 1523. sárba vitte⁵⁾.

Pár évvel utóbb *Taly* György világosi főkapitány, majd (1526.) *Kisserjényi* Ferencz deák volt Arad főispánja⁶⁾. Ő hordozta meg Szabolcs-, Külső-Szolnok-, Csongrád-, Csanád-, Zaránd- és Aradmegyében a véres kardot s ő hirdette ki az általános fölfegyverkezést elrendelő királyi parancsot⁷⁾. Ekkor (júniusban?) a főispánságot *Patkócsy* Miklós vette át, ki mint ilyen jelent meg 1526. okt. 14—16. a tokaji gyűlésben⁸⁾, mely nov. 5-re királyválasztó gyűlést hirdetett Székesfejérvárra. Még azon év végén⁹⁾ másnak engedte át helyét. 1527. márcz. 17. a budai országgyűlésen Pákos *Paksy* Gáspár, a Sarnónál (1515.) elesett Paksy Mihály szőrényi bán és

1) *Lehoczky* Stemmatogr., *Fübián* I. 192. és *Nagy* Iván, II. 215. — 2) NRA. fasc. 1660. nro 28. Eredetije nincs helyén. — 3) Dl. 22753. — 4) Dl. 23295. *Fübián*, I. 220—1. *Jankovich*-gyűjt. 8r. 108. sz. — 5) *Budai*, Lex. III. 210. — 6) *Wenzel*, Encycl. III. 681. — 7) *Engel*, Monum. Ung. 227., *Horváth*, III. 406., *Bel*, Notitia nova, I. 455. — 8) *Haan*, I. 171. — 9) *Nagy* Iv. IX. 15. *Jászay*, A magy. nemz. napjai, 141.

Haraszthy Anna 3. fia¹⁾, János király határozott híve gyanánt jelent meg s mint aradi főispán írta alá (márcz. 24.) a törvényczikkeket²⁾. De már azon évben ő volt I. Ferdinánd egyik lovas vezére az egri ütközetben³⁾. Ő e korszak utolsó ösmert főispánja Aradban.

Zarándvármegyében ugyanezen időben a következők voltak a főispánok: 1) *Széchy* Dezső, 1324—1330; 2) *Vilmos*, egyúttal Szepes és Győr comese, 1330-ban; 3) *András*, Dénes fia, 1366; 4) *Maróthy* László, macesói bán, 1442—1444.; 5) *Kanizsay* László; 6) *Maróthy* Mátyus; 7) *Gúti Ország* László 1467.; a két első egyszerre, ez utóbbit — u.-a. évben — külön említik főispánul; 8) *Báthory* László, egyúttal Szatmár comese és Nándorfejérvár kapitánya 1470-ben; 9) *Sarmasághy* Ferencz 1479; 10) *Benkovics* Gáspár 1532.; 11) Eperjesi *Pathócsy* Miklós 1542.; 12) *Pathócsy* Ferencz, egyúttal Békés főispánja, 1549.

II. Az alispánok.

Az alispán mindinkább mellérendelt társa lett a főispánnak. A valódi (nem praedialis), birtokos és senki más iránt le nem kötelezett (tehát urad. tisztséget stb. nem viselő) megyei nemesek közül választották őt s meg kellett esküdni, hogy szegénynek, gazdagnak részrehajlás nélkül kiszolgáltassa az igazságot. Ez volt fő feladata; a mellett azonban ő állott a közigazgatás élén is és lassankint, a török hódítások idejében, ő benne nyilvánult a gyakran értelmetlenül gúnyolt megyei omnipotentia. Ez általánosságok fejtegetése nem tartozhatik ide.

Már a nagy Lajos korából ösmert első alispánnal, mint hatalmasok ellen is vizsgálatot tartó férfúval találkozunk 1344-ben.

»Mi *János mester*, László fia, *orodi alispán* s ugyanazon megye szolgabírái — így szól a legrégebb, fennmaradt megyei ítélet — adjuk emlékezetül, hogy nemes Mihály mester, Ajkay Péter csolti nemes fia, a közelebbi múlt Gyertyaszentelő-Boldogasszony után való kedden szününk elé járulván, a következő módon jelentette ki tiltakozását, hogy a vele határos népek és pedig az orodi prépost úrhoz tartozók Miklós comesszel, azok bírójával együtt hatalmaskodva jöven, szántóföldeit és területeit elszántatták és elszántották. Ehhez képest arra kért bennünket, hogy az említett dolgok látására s a nevezett népeknek e féle hatalmaskodások és meg nem engedett tettek elkövetésétől való eltiltására vele valamely emberünket kiküldjük. Mi azon Mihály úr kérelmét igazságosnak és illőnek találván, a bírák közül János mestert, Gergely fiát és Vidát, a vár egyik jobbágyát küldtük ki vele a vár területének megsejtelésére. Kik végre hozzánk visszatérve, jelentették, hogy a nevezett szántóföldek elszántását látták s Miklós comes aradi bírót s a prépost úr minden jobbágyát, úgy orodi, mint más falusi népeit az ország szokásainak értelmében tiltották. Kelt a nevezett tiltakozás idejében, az Úr ezer háromszáz negyvennegyedik évében«⁴⁾.

Azt, hogy egyszerre két alispánja volt a vármegyének, csak Zsigmond korától kezdve tudjuk Aradban kimutatni. 1410-ben *Solymosi* László

1) *Nagy* IV. IX. 15. — 2) *Fraknói*, M. országgy. Eml. I. 100., 128. — 3) *Budai*, III. 37. — 4) *Bölni* S. nagyváradí lt. A viaszpecsét némi nyomaival.

és *Kolozsváry* Tamás, 1417 és 1425. közt *Kolozsváry* Tamás és *Bocskay* Miklós, 1437-ben *Szokolji* János és Serjéni *Orros* György¹⁾, 1444-ben *Orros* és *Székely* Miklós²⁾, 1445-ben *Orros*, 1449-ben *Keszy* Balázs deák³⁾, 1451-ben *Csályay* Mózes és *Somosi* Máté⁴⁾, 1452—3-ban *Keszy* Balázs deák⁵⁾, 1455-ben *Baky* György és *Petres* János⁶⁾, 1477—8-ban *Berendy* Miklós⁷⁾, 1489- és 1490-ben *Baky* László⁸⁾, 1497-ben *Székelyszegi* Antal és *Etheley* András⁹⁾, 1506—1515. *Csályay* László volt Arad egyik alispánja¹⁰⁾. Ez utóbbihoz erélyes parancsot intézett 1515. nov. 25. II. Ulászló, hogy a megye a múlt évi lázadásban részt vett parasztokat többé ne üldözzé¹¹⁾.

Az 1492: 80. t.-cz. értelmében az alispánt mindig a megye módosabb birtokosai közül kellett választani; és pedig az 1504: 2. t.-cz. értelmében a főispán által ugyan, de a megyei nemesség hozzájárulásával, és egyetértésével; most e jogot 1516-ban Aradra nézve akként szorította meg II. Ulászló, hogy ez alispánt a megyei urak közül az általa kinevezett új főispán, *Dóczy* Ferencz, válaszsza¹²⁾. Nem valószínű, hogy Arad rendjei megnyugodtak volna e törvénytelen rendeletben, s valószínű, hogy *Baki Baky* Gáspárt, ki már 1515-ben élükön állott, a régi módon választották meg¹³⁾. Nem szülhetett jó vért János királynak 1540. kelt azon rendelete sem, hogy *Zaránd*-, *Arad*-, *Csanád*-, *Csongrád*-, és *Békésvármegye* alispánjai jelenjenek meg *Biharvármegye* alispánja és szolgabírái előtt s itt tanúskodjanak arról, a *békési káka* mily jogon illeti *Toldy* Miklóst¹⁴⁾. Pár évvel később 1549-ben, *Szabó* József lippai várparancsnokot említik alispánul¹⁵⁾. Vele kezdődik az 1548: 70. t.-cz. értelmében a nemesség által közvetlenül választott s végződik e korszak aradi alispánjainak sora.

1552. június 6. a simándi országgyűlésen *Arad*- és a szomszéd vármegyeék rendei elősmerték a kir. biztos (*Losonczy* István) azon megjegyzésének jogos voltát, hogy a több megyében üresen álló alispáni széket be kell tölteni, mivel az alispánra mind az adó behajtása, mind az igazság kiszolgáltatása, mind pedig egyéb ügyek miatt halaszthatatlanul szükség van. A rendek — sajátágosan ellenmondva az imént idézett 1548. évi törvénynek — ez ügyben az intézkedést a királyra bízták¹⁶⁾. Élt-e vele, adatok híján nem lehet eldönteni.

Zarándmegye első ismert alispánja, II. Endre korában, *Nevetlen* (*Nuetlen*); 1478—1481. *Horváth* István; 1481—4. *Kemecsei Mikó* János és *bernóti Nagy* László; 1484. *Mikó* János és *ivánházai Kenther* István;

1) *Századok*, 1873., 647. — 2) *Fábián*, I. 192. és *Századok*, u.-o. — 3) *Századok*, u.-o. — 4) *Szűtray*-okl. II. 485. — 5) *Századok*, id. h. — 6) *Csánki*, I. 783. *Dl.* 19589., 19614., 19629. — 7) *Dl.* 17983. és 18017. — 8) *Dl.* 19470. — 9) *Dl.* 20573. — 10) 1506: *Századok*, id. h.; 1510: *Müncheni lt.*, rendezetlen íratok; 1545: u.-o. fasc. 49. nro 391. — 11) U.-o. fasc. 47. nro 373. — 12) *Dl.* 22753. — 13) *Fábián*, I. 193. *Baky* már 1515. szept. 15. alispán volt. *Dl.* 22715. — 14) *Haan*, *Dipl.* 157. — 15) *Rácz*, 208. — 16) *Fraknoi*, *Magyar Orszgy. Eml.* III. 382—3.

1485. *Horváth* István és *Verbőczy* János; 1486. *Mikó* János és *Kenther* István; 1487. *Horváth* István stb. Zaránd alispánjait, szolgabíráit és esküdtjeit a családtani részben sorolom fel.

III. A szolgabírák.

A vármegye négy szolgabírájának hatáskörét Zsigmond kora óta mindjobban kifejtették törvényeink. Évről évre, a birtokos nemesek közül választották őket s büntetést szabtak a választást el nem fogadóra. (1435: 2. t.-cz.) Aradvármegye legrégebb ösmert szolgabírája a már 1344-ből említett *János mester*, Gergely fia. — 1478. Szentdemeteri *Bessenye* Lászlót¹⁾, 1485. ugyan-öt²⁾, Ségghi *Szász* Andrást, *Ségghy* Ambrust, *Iván-házy* Lászlót és *Baky* Domokost³⁾, 1487-ben *Ségghy* Ambrust⁴⁾, 1489-ben ismét *Bessenye*yt és *Ségghy* Ambrust⁵⁾, 1497-ben Baki *Berw* Lászlót és Kaszai *Bandy* Pált⁶⁾, 1515. Basarági *Baky* Istvánt⁷⁾, 1517-ben Baki *Berw* Gáspárt, Erdőkereki *Szenttamásy* Jánost, *Baky* Mihályt, és Basarági *Baky* Istvánt⁸⁾, 1548-ban *Papy* Ezsaiást⁹⁾ említik forrásaink.

IV. Esküdtek¹⁰⁾.

Az 1486: 8. t.-cz. elrendelte, hogy minden megye évenként 10—12 tehetősebb nemest válaszszon, kik a nyomozások, idézések, beigtatások s más törvényes eljárások alkalmával a káptalan emberével együtt, mint királyképei, eskü mellett tanúskodjanak a látott és hallott dolgokról. E szerint az aradi káptalan okírataiban gyakran emlegetett »királyképe« (homo regius) Aradban is állandóan tényezője lett a megyei közéletnek és törvénykezésnek. Már 1487-ben Aradvármegye kiküldött esküdtjei tartanak vizsgálatot Dóczy Imre és Gúti Országh Lőrincz bán részére egy jáspéli jobbágy megöletése miatt s júl. 18. ők tartanak vizsgálatot a solymosi borkilenczed ügyében¹¹⁾. Ez első ismert esküdtek: Szentmiklósi *Erdélyi* Mihály, Ségi *Szász* András, Asszonylakai *Ravazdy* Miklós és *Muronyi* Balázs deák. 1489-ben e «választott és esküdt nemesek» (electi et jurati nobiles) sorában gyakran emlegetik *Réphas* Mátyás nevét¹²⁾. Aradvármegyét a nagy törvényhatóságok közé számították, mit az is bizonyít, hogy esküdtjeinek száma elérte az 1486: 8. t.-cz.-ben meghatározott maximumot, t. i. a tizenkettőt¹³⁾.

1) *DL*. 18017. — 2) *DL*. 19023. — 3) *DL*. 1903. — 4) *DL*. 19274. — 5) *DL*. 19470. és 19589. — 6) *DL*. 20573. — 7) *Müncheni* lt. fasc. 49. nro 391. — 8) *Fábián*, I. 208. — 9) *Rács*, 116—7. — 10) Kétségtelenül ez az ősi elnevezés. 1438-ban »arbor *eskiwthja*« alakban már említik e nevet (Haan-Zsilinszky, 44.), míg a »homo regius«-t népiesen királyképének hitták. — 11) *DL*. 19259. V. ö. — 19274. — 12) *DL*. 19470. V. ö. *DL*. 19589., 19614. — 13) *Müncheni* kir. lt. fasc. 49. nro 391. (1515. okt. 13.)

V. Megyegyűlés.

A megyegyűlést ősidők óta a főispán, kivételkép a király valamely megbízottja hította össze. Aradban tagjai voltak az aradi, bizerei, bulcsi apátok, az alább felsorolandó nemzetségek tagjai, a köznemesek, sőt — az Árpádok korában — a várőrök, udvarnokok és várnépek is. Az 1298: 32. t.-cz. mindenkire kiterjesztette a megyei hatóságot; s az 1351. országgyűlés kimondta, hogy nemesek ellen törvényes vizsgálatot csak a megyegyűlés tarthat. — Ha a tömérdék kivételt csupán az 1495: 15.

Aradvármegye egy XVII. századbeli térképen.

t.-cz. szüntette is meg, ez időtől kezdve mindjobban emelkedett a megyegyűlés tekintélye; főkép mióta az országgyűléseken nem személyesen, hanem csak követei által kezdett megjelenni a nemesség. — Aradban, az oklevelek tanúskodása szerint, négyféle megyegyűlés volt szokásban.

1) *A nádori törvényszék* (judicium generale seu palatinale), midőn a nádor egy vagy több vármegye nemeseit egy meghatározott helyre hította össze. Így 1331-ben Drugeth János nádor Aradon csupán Aradvármegye

nemeseivel tartott gyűlést¹⁾, 1370-ben pedig László nádor Arad- és Csanádmegyékkel Arad falu közelében²⁾, kétségtelenül szabad ég alatt. Érdekes, hogy e gyűlés 6. napján külön oklevélben hagyta meg a nádor Arad- és Csanádmegye közönségének, hogy Péter aradi prépostnak és a kanonoknak Szombathely birtoka miatt emelt vádjait megvizsgálja. — Több vármegye *együttes közgyűlését* a király valamely megbízottjának elnöklete alatt is meglehetett tartani³⁾. Így 1405. okt. 4. Ozorai Pipo temesi gróf és a királyi sókamarák ispánja Aradon Temes-, Csanád-, Arad-, Krassó- és Kevevármegyékkel együtt tartott — szinte részleges országgyűlésnek nevezhető — gyűlést⁴⁾. Mindezen gyűlések egy folytatásban több napig folytak. Az említett 1370. évi congregatio a 6. napon tárgyalta a nádornak egy parancsát, 1405-ben pedig Ozorai Pipo a nádortól és országbírótól azon okból kért perhalasztást Vajdafi Jakab részére, mivel az ezen közgyűlésen el van foglalva.

2) *A vármegye külön közgyűlése* a fő- vagy alispán elnöklete alatt. Ily gyűlésekből kelt okleveleit a vármegye, mint a «nemesek egyeteme» (universitas nobilium) adta ki. Mint ilyen, 1473. szept. a megye megbízottakat küldött ki a Bánffy Miklós és Lippa királyi város közt fölmerült viszályok elsímítására⁵⁾ s 1477. szept. 6. három márkányi bírságot rótt Dóczy Lászlóra, ki a kalodvai pálosok ellen folytatott perében a megye előtt sem személyesen meg nem jelent, sem ügyvédje által nem képviseltette magát⁶⁾. 1487. aug. 1. Mátyás király «egyenként és összesen megparancsolta Aradmegye nemeseinek s valamennyi birtokos emberének, hogy saját elfogott főispánuk, Bánffy Miklós ellen, mindenféle segítséget adjanak a királyi biztosoknak⁷⁾. 1494. jan. 11. a közgyűlés a lippai és kovászi Hegyalján elkövetett hatalmaskodások ügyében megtartott tanúvallatásokról tett jelentést II. Ulászlóhoz⁸⁾. A rendes eljárás az volt, hogy a megye egy vagy több nemest (nem mindig esküdtet vagy szolgabírárt) küldött ki a vizsgálat megajtására s ezek azután a legközelebbi gyűlésen beszámolván működésökről, ennek eredményét a királylyal, vagy más hatósággal minden tovább való nyomozás nélkül közölték. Aradvármegye szabályrendeleteket (statutumokat) is alkotott; nevezetesen, még 1495. előtt, megállapította a törvénytelen kilenczedszedésre szabott büntetés fokozatait⁹⁾. E gyűléseket már csak azért is Aradon tartották, mivel ennek káptalana, mint hiteles hely, legalkalmassabb volt az oklevelek megőrzésére.

3) *A kikiáltott gyűléseken*, az Árpádok idejétől kezdve, a nádor ítélt erőszakos birtokfoglalások stb. ügyében; ily gyűléseken csak betegség,

1) *Encycl.* III. 658. — 2) *Tört. Tár.*, 1889., 767. — 3) Ezt határozottabban kimondta az 1435: 7. t.-cz. — 4) *Zichy-okm.* V. 412—3. — 5) *DI.* 17486. — 6) *DI.* 17983. — 7) *DI.* 19303. — 8) *DI.* 20100. — 9) *DI.* 20345. — A statutum-alkotás jogát határozottan csak az 1649: 15. t.-cz. adta meg a megyéknek, de gyakorolták-e jogot már a Hármaskönyv (III. r. 2. cím) szerint is.

öregség, vagy más igen fontos ok menthette ki a nemesnek elmaradását. Az 1435: 7. t.-cz. 7. pontja a főispánt és a szolgabírákat bizta meg, hogy az igazolatlanul távolmaradóktól 3 márka bírságot szedjenek. Ez csak javára válhatott a megye közügyei iránt való érdeklődésnek, mely azonban, mint az 1439: 29. t.-cz. is mutatja, csak lassan élénkült. Az 1478: 7. t.-cz. elrendelte, hogy közgyűléseket, vagyis egyetemes törvényszékeket öt éven át az ország megyéi ne tartsanak, kivéve Pozsega, Valkó, Szerém, Baranya, Csanád, Temes, Zaránd és Arad megyéket, melyekben a rablás, tolvajság, gyilkosság stb. nagyon is elhatalmasodott. Itt ezen, az ország inséges állapotával megokolt kivételes állapot idejében kellett ugyan gyűléseket tartani, de nem volt szabad bírságot kivetni, sem birtokügyekben ítélni. Az öt év elmultával csupán a főpapoknak, báróknak és az ország előkelőinek javaslatára lehet összehíni e gyűléseket. — Utóbb az ilyen «kikiáltott» gyűléseken, melyeken a főispán a megyei nemesség tanúskodása alapján rögtön ítéltetett, oly hallatlan botrányok és visszaélések történtek, hogy az 1486: 2. t.-cz. kénytelen volt e gyűléseket föltétlenül eltiltani, s a bírászkodásnak állandóbb alakot adni.

4) *A megyei ítélőszék* (Sedria, sedes judiciaria) a székvárosban minden második szombaton¹⁾ ülést tartott a fő- vagy alispán elnöklete alatt. Tagja volt a 4 szolgabíró és 12 esküdt. Megsértőit már Zsigmond törvénye pénzbüntetéssel fenyegette, II. Ulászló pedig eltiltotta, hogy azon fegyveresen jelenjenek meg s hűtlennek bélyegzett mindenkit, ki az ítélőszékre utazót háborgatta, megverte, vagy épen megölte. Aradot, úgy látszik, nem érintette az 1495: 29. t.-cz. azon rendelkezése, hogy az ítélőszéket a régi székhelyekre kell visszavinni, mert e megyében, az oklevelek tanúskodása szerint, mindig Aradon tartották azt. Legrégibb ösmert kiadványa 1478-ból egy vizsgálat, melyről Besseney László szolgabíró előadása alapján Berendy alispán s a négy szolgabíró adott hivatalos értesítést. 1479. máj. 22. már a főispán elnökölt a sedrián s így az oklevél is az ő nevében kelt²⁾; ellenben időközben, január 20. forma szerint fölterjesztést tett hozzá az ítélőszék³⁾. Bizonyos esetekben miként járjon el, maga a király, nádor, vagy országbíró írta eléje. Pl. 1487. május 25. a Bánffy által illetéktelenül Solymosvárhoz szedett borkilenczed ügyében, melynek megvizsgálására az országbíró így utasította a megyét:

»nemességteket szorgosan kérjük, hogy választott és esküdt társaitok közül egyet, kettőt, vagy többet is Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza falvak hatáiraiba küldjete, s ezek ott az új törvény⁴⁾ erejéhez és alakjához képest minden jómódú és becsületes nemes és nem-nemes, az illető falvoknak szomszédságában és közelében lakó embertől, a kitől csak illő és alkalmas, a király urunk és a szent korona iránt köteles hűségökre és engedelmességökre és Urunk szent keresztjének megérintése mellett eskessék meg őket s egyen-

¹⁾ Ez következik az oklevelek datumaiból. Az 1550: 37. t.-cz. szerint minden 15 napban kellett tartani. — ²⁾ Dl. 18017., 18212. — ³⁾ Dl. 15314. — ⁴⁾ 1486: 8. t.-cz. Erre hivatkoznak 1489. jan. 24. is. Dl. 19470.

ként megvizsgálva, tudják, nyomozzák és tanulják ki tőlük a dologra vonatkozó igazságot. S az ekkép megtudott igazságot és a nemeseknek és nem-nemeseknek egyenként a kérdésekre adott feleleteit a szerént, a mely rendben és a mely szavakkal tanúskodtak, a tanúskodó nemesek és nem-nemesek saját neveivel s állapotával együtt király urunknak annak rendje s módja szerént megírták¹⁾.

A sedria nyomozásokat tartott a leghatalmasabb urak ügyeiben is, meghallgatta a tiltakozásokat, megintéseket, ügyvéd-nevezéseket, egyeztetett és békéltetett²⁾ birságokat rótt ki³⁾ stb., szóval kezeiben volt a megyei igazságszolgáltatás ügye.

Zarándmegye a maga gyűléseit felváltva 3 helyen tartotta. Így 1309-ben Békéssel együtt *Zarándon* s 1397-ben *Simándon*; 1508., 1515. s legtöbbször a sedria *Zarándon*, s *Nadabon* gyűlt össze.

VI. Nemesség.

A tisztikar és a megyegyűlés tagjai a nemesemberek voltak. Róluk, mint a megyei élet tényezőiről, külön fejezetben bőven lesz szó.

VII. Arad az országgyűlésen.

A megyei nemesség legsarkalatosabb joga volt, hogy eleinte személyesen, utóbb követek által vett részt az országgyűléseken. Nagyobb számmal bizonyosan sohasem, mint 1136-ban, midőn II. Béla épen Aradon tartott országgyűlést. Részleges országgyűléseken, voltaképen több megyének együttes tanácskozásán, még a XV. században is fejenként jelent meg a nemesség. Különösen látogatott lehetett pl. az 1278. és 1291. első napjaiban Váradon «azon részek nemeseivel» tartott «congregatio generalis». 1392. előtt valamely országgyűlés már Arad házi bajaival is foglalkozott s a termény- és bortized ügyében az aradi káptalan és prépost közt felmerült viszályra nézve határozatot hozott⁴⁾. Sőt magában Aradon is tartottak csakhamar, 1405-ben részleges országgyűlést, a milyenek tekinthetünk minden nádori törvényszéket. Akkor öt vármegye nemessége jelent meg Aradon s ez foglalkozhatott Zsigmondnak a városok ügyében leküldött decretumával is. 1416-ban a Pécssett összegyűlt főurak a Hervoja bosnyák király fogságába esett Maróthy János bán s más urak kiváltására az ország 41 megyéjében pénzgyűjtést rendelve el, Aradba *Laczkfy* Mihályt küldték követül⁵⁾. 1426. szept. 5. Zsigmond király Lippán országtanácsot tartott⁶⁾ s ebben az aradi főurak feles számban jelentek meg. Aradmegyének első ismert követe *Keszey* Balázs deák solymosi várnagy, kit 1458. január 23. Mátyás királylyá választatásának hírével küldött a kormányzó

¹⁾ Dl. 19274. — ²⁾ Dl. 19614., 19629., 20143., 20345., 20573., *Főbián*, I. 208. stb. — ³⁾ Dl. 22173., 22214. stb. — ⁴⁾ Dl. 29743. — ⁵⁾ *Féjér*, X. 8., 568. *Turul*, 1886., 170. — ⁶⁾ Dl. 11863. Hadtört. Hőzl. 1888., 164—170.

Kassa városához. Mennyire egybeforrt Arad és Zaránd nemessége, eléggé mutatja, hogy 1461-ben Gyanthei István *aradi* kanonok volt *Zaránd* egyik követe¹⁾. Az 1475. évi országgyűlés vizsgálatot rendelt az aradi káptalan ellen, mely Dóczy Imre több liki jobbágyát elfogatta²⁾, az 1486: 2. t.-cz. pedig Arad igazságügyét szabályozta. 1497. decz. 3. az országgyűlésen Dengelegi Pongrácz Mátyás nyíltan kijelentette, hogy Mátyás király idejében Bánffy Miklós csellel foglalta el tőle Lippa várát.

Bánffy ebben ártatlannak érezvén magát, a királyhoz fordult panaszával, ki decz. 5. Dorogházay László kir. személynököt s Gerech Antalt (Geréb Péter országbíró főjegyzőjét) küldte ki Pongrácz tiltakozása hiteles szövegének megtudására. Ezek az országgyűlés választott és esküdt emberei előtt a Pest mellett a Rákos mezején levő sátorban megjelenvén, s az ott egybegyűlteket Istenre és a király s a szent korona iránt való hűségökre figyelmeztetvén, a hiteles szöveg megállapítását kívánták. Erre a két küldött visszavonult, mialatt a bizottság tanácskozott. A tanácskozás végével visszahítták a király küldötteit s a követek sorából Hangarthy Mihály alnádor fölemelkedvén, a választott esküdtnek nevében előadta, hogy decz. 3. Pongrácz Mátyás egy szolgája kíséretében megjelent a választott esküdtök előtt s az ura mellett álló szolga előadta azon panaszt, hogy néhai dicsőséges emlékü Mátyás király életében Bánffy Miklós Pongrácz Mátyásnak Lippa nevű vára alá menvén, ennek várnagyát »*dolose vulgo kegyetlenségovel*«³⁾ magához hívatta, megkötöztette s ekként tőle a várát is cselesen elvette. Ehhez Pongrácz Mátyás szolgája még ezt tette: »Úgy tudom azonfelül, hogy uramat Bánffy Miklós keresztfiául fogadta, hogy várát tőle elvehesse és eltulajdoníthassa.« Ezt Pongrácz maga is ismételte. — Erről Ulászló király még azon napon kiadta pecsétetes levelét.

Az 1505. évi országgyűlésen, mely a nemzeti királyság eszméjét ki-mondotta, Asszonylakai *Ravazdy* Péter, kecskeméti *Pathócsy* Bertalan, Keszi *Ákos* Miklós és Ivánházi *Kenter* István volt Arad követe⁴⁾. 1525. Thurzó Elek kincstartó Nagy Istvánt küldte Lippára, hogy az ott időző Szapolyay György szepesi grófot a király levelével az országgyűlésre meghívja⁵⁾. Valószínű, hogy Aradvármegye részére is ezen Nagy István vitte a király meghívását. Az 1527. márcz. 17-i budai országgyűlésen *Paksy* Gáspár aradi főispán és *Paksy* László volt jelen Aradból⁶⁾.

1541-en túl s az egész XVI. és XVII. században Arad a Részekkel Erdélybe küldte követeit. Izabella királyné 1541. okt. 15. Erdélynek Medgyesre decz. 26-ra Lippáról hirdetett országgyűlést⁷⁾ s ha ezen még nem jelentek is meg Arad küldöttei, más 8 megyével együtt megjelentek 1542. és 1543. január 6. Váradon, 1543. febr. 11. pedig Gyulán. A két elsőben még Ferdinánd királynak kívántak hódolni; emitt azonban Martinuzzi kezei közt hagyták Erdély kormányát, sőt 1544. júl. 2. a Részek — s velők Arad — az erdélyiekkel együtt már közös országgyűlést tartottak Tordán⁸⁾. Fz utóbbi helyütt aug. 1. elhatározták, hogy az aradi káptalan javait — jog-

¹⁾ *Müncheni* lt. fasc. 11. nro 56. — ²⁾ Dl. 17689., 17690. — ³⁾ Dl. 20629. Mivel ez országgyűlést csak az 1498. évi törvényczikkek előszavából ismertük, helyén valónak tartottam ez ügy bővebb előadását. — ⁴⁾ *Kovachich*, Suppl. ad vest. Com. II. 336. — ⁵⁾ M. tört. tár, 1877, 156. ⁶⁾ *Magyar Országgy. Eml.* I. 100. 128. — — ⁷⁾ *Erdélyi Országgy. Eml.* I. 32, 73. — ⁸⁾ U.-o. 96., 107., 122. s *Magy. Országgy. Eml.* II. 446. és 485.

talan elfoglalóiktól — visszaveszik s hogy az egyházi javakat csak érdemes embereknek adja a fejedelem¹⁾. Az 1546: 32. t.-cz. már nem említi Aradot a királyhoz hű megyék közt. Ellenben az 1552: I. t.-cz. elősmerte, hogy Erdély s az alsó részek (Arad, Zaránd stb.) vissza vannak kapcsolva. A 20. t.-cz. szerint Ferdinándnak s Jánosnak ott tett adományai érvényesek, a 21. t.-cz. szerint pedig Arad-, Zaránd- s még 8 megyében János királynak oly adományai is megmaradnak, melyeknek alapján a beigtatás még meg nem történt. Érvénytelenek ellenben Izabella és Petrovics adományai²⁾. — Az 1552. június 6. az aradmegyei Simádon a szomszédmegyék követeivel tartott részgyűlésről³⁾ a maga helyén lesz szó.

VIII. Igazságügy.

Az igazságügy és a közigazgatás a régi megyében úgy egybeforrt, hogy a kettőt egymástól el sem lehet választani. A négy különböző alakjában ismert *megyei gyűlés* ítelt a nemesek ügyében, vagy legalább teljesítette a vizsgálatot, melynek alapján a legfőbb bíró, a király, vagy ennek nevében a nádor, esetleg országbíró mondta ki ítéletét. Ily ítéletlevelek nagy számmal maradtak fenn s rájuk a megyei nemescsaládok történetében elég alkalmam lesz hivatkozni.

A kivételes törvényszékek lassankint megszűntek. A XIII. században magán Aradon is találkoztunk *istenítéletekkel* s még többször Váradon. Ekkortájban a vallás, házasság és szemérem ellen elkövetett bűnök és vétségek még jobbadán a főesperesekhez tartoztak s az egyházi bíróság nem-egy ügyet vont el a világi hatóság illetősége elől. Ellenben az egyháziak még az Anjouk idejében is megőriztek bizonyos kiváltságokat a maguk számára. Így 1329. márcz. 19. Károly-Róbert király, az erdélyiekhez intézett parancsában, előrebocsájtván, hogy Szent-Márton aradi egyházának népei és jobbágysai a régi királyok kiváltságaihoz képest némely ügyeikre nézve a király, vagy más bíróságok és comesek elé tartoznak, meghagyja, hogy az aradi egyház népeit és jobbágysait, kivált az erdélyi részekben lakókat, megítélés végett sohase kényszerítsék maguk elé; hanem ha valami pört akarnak ellenök indítani, azt azon egyház tisztei előtt tegyék. Ha ezek vonakodnának kiszolgáltatni az igazságot, vagy azt elhanyagolnák, ne a nevezett egyház jobbágysait, hanem azok tiszteit idézzék törvényesen az erdélyi vajda tulajdon személye elé, ki azután a király nevében a panaszosoknak teljes elégtételt szolgáltatasson⁴⁾.

A régi istenítéleteknek egyik sajtáságos neme, a *párbaj*, az egész középkoron keresztül a bizonyítás eszköze volt. 1258-ban IV. Béla király

1) Erdélyi Országgy. Eml. I. 124., 189. — 2) Magyar Országgy. Eml. III. 369—370.

3) U.-o. III. 382—3. — 4) Ezt 1344. júl. 15. nagy Lajos is megerősítette. Az oklevél: *Fábán*, I. 231—2. és *Tört. Adattár*, II. 136—7.

arra ítélte a Dienesmonostora miatt versenyző Becse-Gregorokat, hogy «karddal és lóháton» víjjanak párbajt. A párbajon megjelent maga a király s fia, a már szintén megkoronázott V. István, a szerémi prépost s az atyafiság. Az összecsapás előtt a bírák békülésre szólították föl a feleket, a mi sikerült is¹⁾. 1311-ben az Aba-nemzetség tagjai a Fejér-Körös és Maros közt levő javaikon egyezkedtek «sub vinculo succubitus duelli potentialis»²⁾; sőt még 1494-ben is «sub vinculo succubitus duellaris dimicationis» adta el zarándi javait Nadaby Lázár özvegy Dóczynénak és Dóczy Ferencznek³⁾. Természetes, hogy az ilyen perdöntő párviadaloknak rendesen a megyén kívül, a király jelenlétében, kiküldött bíróság előtt kellett megtörténniök.

Az istenítelet egy neme volt a *sorshúzás* is, melyet olykor szintén alkalmazott a bíróság. Így pl. 1412. decz. 7. a nádor s az aradi káptalan emberei Ósiben, Seprősen, Bodonban sors útján jelölték meg, mely részek jussanak Neczpály Györgynek s Bethlen Gergelynek.

Az *eskü*nek néha már nagyobb bizonyító erőt tulajdonítottak. V. István 1271-ben az egyházi hatóságával Zaráandra is kiterjedő egri püspökség kiváltságát 25 éltesebb úr — Zarándból Csolthy Ábrahám comes — esküje alapján újította meg⁴⁾. Határjárásoknál gyakran használták az esküt; kétes esetekben a tanúnak hit alatt kellett vallania, meddig terjedt a határ; így keletkezett Zarándban (1438.) az «esküdtfa» elnevezés⁵⁾. 1456. máj. 1-én 50 nemes esküdt meg, hogy Betlenősi stb. a Neczpályaknak csupán férfiágát illeti⁶⁾; 1459-ben Maróthy Lajos és Máté Bazthe Benedek ügyében az aradi káptalan előtt tett esküt⁷⁾. Ugyanazon káptalan előtt 1469-ben 150-ed magával esküdt Maróthy Mátyus macsói bán, Szokolyi Gáspár és Békési Bicze Gergely⁸⁾. 1496-ban az aradi káptalan által beperelt özvegy Dóczynénak megengedte Szapolyay István nádor, hogy ötvenedmagával tisztító-esküt tehessen s hogy eskütársait saját jobbágysai közül válogathassa⁹⁾. 1502-ben Ország Lőrincz, mint alperes, kapott hasonló engedélyt, hogy aradmegyei jobbágysai közül ötvenet küldhessen esküdni. 1503-ban Bánffy János Solymosvár ügyében 24-ed¹⁰⁾, 1517-ben pedig Dóczy László nem kevesebb, mint 213-ad magával esküdt meg, — ez utóbbi arra, hogy a nadabi malom elrontása miatt 4000 frt. kárt szenvedett¹²⁾. A tanúk, mint ezt 1499. ápril 26. határozottan írva találjuk, a feszületre esküdtek meg; 1559-ben Mágocsy Gáspár gyulai kapitány s aradi és zarándi nagybirtokos és buzgó református, már megtagadta a kath. mód szerént való esküt, inkább lefizetvén a 16 márkányi bírságot¹³⁾. — Az eskü elmúlásztása annyival hátrányosabb volt, mert azt többnyire

1) *Fejér*, IV. 2., 462. és VII. 4., 121. *Jakab E. közlése: Történ. Lapok*, 1874., 25.

— 2) *DI*. 1791. — 3) *DI*. 20157. — 4) *Fejér*, V. 155—6. — 5) *Haan-Zsilinszky*, 44. —

6) — *U.-o.* 75. — 7) *DI*. 15361., 15393. — 8) *DI*. 16845. — 9) *DI*. 20450. — 10) *DI*. 26106.

— 11) *DI*. 21224., 21502. — 12) *DI*. 22892—3. — 13) *Rács*, Zaránd, 13.

az alpereseknek szokták volt megítélni. Azt a körülményt, hogy Dóczy Imre nem tette le a neki 12-ed magával még 1478-ban megítélt esküt, 1496-ban is fölhasználták özvegye ellen a Dienessyek¹⁾). Ugyanőneki Mátyás király 1476-ban megengedte, hogy a váradi káptalan ellen Kis-Jenő miatt folytatott perében az elmulasztott esküt letegye²⁾); úgy látszik azonban, most sem tette le s perét elveszítette. 1485. nov. 12. maga Arad-megye bizonyította³⁾), hogy Muthnoky Dénes sződi várnagy is elmulasztotta az eskütételt (juramentum seu sacramentum). Pedig az esküszegőre (fidefragius) — mint ez a gyulai Gál Ispán és Brandenburi György között kötött szerződésből kitűnik — anyagi veszteségein kívül becsületének és emberségének elvesztése (amissio honoris et humanitatis) váraozott⁴⁾). Az ily eskü többnyire a káptalan előtt történt; 1329-ben Miklós aradi prépostnak magában a kir. kápolnában kellett azt letennie⁵⁾).

A világi bíróság általában véve az egész középkoron keresztül felhasználta az egyház segítségét, úgy — kezdetben — a tüzesvasítéleteknél, mint a párviadalnál, eskünél, legfőképp pedig a *bírói szemlénél*. A királyt s megyét képviselő homo regius tulajdonképp csupán tanú volt a káptalan embere által eszközölt határjárásoknál, beigtatásoknál stb.; csak az esküdtek intézményének kifejlesztése után nyert a világi bíróság önállóbb kört a működésre.

Időnkint *választott bíróság* ítelt a peres ügyekben. Így 1458. július 7. a Neczpályak az aradi káptalan előtt, feledve minden korábbi hatalmaskodást, pert és viszályt, mindkét fél által egyenlő számban választott bírák előtt egyeztek ki a leánynegyedre, jegyajándéokra s hozományra nézve⁶⁾). 1485. febr. 21. választott bírák ítélték a kutasi tolvajlás ügyében⁷⁾); 1511-ben Dóczy Ferencz és Ravazdy Péter kijelentették, hogy Zádorlaka, Apácza és Ság nevű falvaikat illető viszályukban becsületvesztés terhe alatt megnyugodnak bizonyos választott nemesi bíróság ítéletében⁸⁾). Világosvár ügyét 1533. Pekry Lajos és Báthory András is választott bíróságá bízta⁹⁾).

A pereket gyakran egészen a király elé vitték. De a mily kérlelhetetlenül hajtotta végre Mátyás, az igazságos, a maga ítéleteit, pl. az aradi főispán, Bánffy ellen, épen aradiak által, ép annyira hanyatlott a legfőbb bíró tekintélye utódai alatt. Hiszen 1494-ben II. Ulászló azt hagyta meg az aradi káptalannak, hogy Bánffy Miklóst beigtassa Solymos és Lippa birtokába, ha időközben mást rendelne is¹⁰⁾). Nem csodálhatjuk, ilyenek után, ha Dóczy Ferencz 1511. okt. 21. a zádorlaki perben a nádornak jutalmul egy — paplant ígért¹¹⁾). Addig, mig Esztergomban, Visegrádon,

¹⁾ Dl. 18120. és 19222. — ²⁾ Dl. 17849., 17865. — ³⁾ Dl. 19098. — ⁴⁾ A békésmegyei muzeum müncheni kézírataiból, 482. — ⁵⁾ Zichy-okm. I. 336. — ⁶⁾ *Haan-Zsilinszky*, 86—8. — ⁷⁾ Dl. 19048. — ⁸⁾ Dl. 22170. — ⁹⁾ NRA. fasc. 40. nro 5. — ¹⁰⁾ Dl. 20184., 20506. — ¹¹⁾ *Hazai Okl.* 452.

Budán, vagy Székesfejérvárott találhatták a királyt, még volt értelme s így gyakorlata is a feljebbvitelnek; de midőn ezen részeket a török mindinkább fenyegette, 1543. január 10. a váradi országgyűlés, melyen Arad és Zarándmegye is képviselve volt, arra kérte I. Ferdinándot, hogy «a nagy távolság, török veszély és nagy költség miatt ne kelljen peres ügyeik elintézése végett Pozsonyba járniok, hanem bízza meg Fráter Györgyöt, hogy az ország e részén az igazság kiszolgáltatásáról gondoskodjék.» A király az ország rendes bíráit bízta meg, hogy oda 2—2 bírót küldjenek¹⁾.

A bíróságok mellett már a XIII. században találunk *pristaldusok*at, kik mint a felek képviselői, azaz mint *ügyvédek* szerepeltek²⁾. A procurator (prókátor) elnevezés későbbi. Amazok közül a tüzesvasítéletekről szóló «Váradi Regestrum» többnek nevét fenntartotta. 1217-ben a Kilián bessenyődi lakos által 6 varsándi lakos ellen indított ügyben *Minos* és *Dászló* a pristaldus³⁾; a gyániak ügyében Ompud fia, *Dénes* varsándi lakos⁴⁾, a septelyi ló-, ökor- és juhlopás ügyében *Duntia*⁵⁾, a nevegyi 3 fertős kölcsönügyben *Peta* nevegyi lakos⁶⁾, 1219-ben, a pankotaiaknak egymás ellen indított perében *Csanády* György⁷⁾, Gottfried aradi prépostnak a berenteiek ellen emelt panaszában pedig *Zuma* jánosi lakos volt a pristaldus⁸⁾, ki fél márka tiszteletdíjat kapott. 1235-ben az aradi várjobbágyoknak és várnépnek Csanády Gerváz ellen való perében a Hodosnembeli Gongga szerepelt hasonló minőségben.⁹⁾ 1343-ban János aradi prépostnak szolgálja és ügyvéde volt *Pető*, a Berendyéké pedig *Tamás*, János fia és *István*, Hosszú (Chozzow) fia¹⁰⁾; 1412. Neczpály Györgyöt *János* mester, Bethlen Gergelyt pedig *Szilasy* Benedek váradi kanonokok képviselték, mind ügyvédek, az Ósi, Bodony és Seprős falukon való osztózásnál¹¹⁾; a mi épen nem jelenti azt, hogy magában Zarándban nem akadt volna ügyvéd, sőt valószínű, hogy Benedek maga is az Aradban és Zarándban birtokos Szilasy-családból származott. — 1458. május 2. a váradi káptalan az ugyanazon javak ellen erőszakoskodó Szokolyi Lászlót olykép idézte a király színe elé, hogy ne képviseltesse magát ügyvéd által, hanem személyesen kelljen megjelennie¹²⁾. 1483. Ósy János pecseri lakos ügyvéde Varsányi *Dancs* Lőrincz volt¹³⁾. 1490. febr. 20. Dóczy Imre Aradvármegye színe előtt Szentdemeteri *Bessenye* Lászlót, *Szigei*hy Andrást, *Teleky* Bálintot, Ségi *Szász* Andrást, *Nyék*y Balázs deákot és Orodí *Borsóka* Márton¹⁴⁾, 1493. decz. 13. pedig özvegye *Erdőhegyi* Miklóst, *Horváth* Mátyást s Bertalant és *Somosy* Péter deákot vallotta ügyvédeiu¹⁵⁾. 1494-ben a lippai és soly-

1) *Fraknoi*, M. Orszgy. Eml. II. 469—470. — 2) *Nagy* Aladár: A pristaldusok. Századok, 1876., 337—343. — 3) Váradi Reg. §. 298. (*Bél*, Adparatus, 254.) — 4) U.-o. §. 323. (258. l.) — 5) U.-o. §. 331. (260. l.) — 6) U.-o. §. 332. (260. l.) — 7) U.-o. §. 43. (205. l.) — 8) U.-o. §. 46. (205. l.) — 9) U.-o. §. 158. (229. l.) — 10) *Fibián*, I. 226—7. *Anjoukori* okm. IV. 309—310. — 11) *Haan-Zsilinszky*, 26—8. — 12) U.-o., 77—9. — 13) *DI*. 18782. — 14) *DI*. 19629. — 15) *DI*. 20108.

mosi uradalomért folytatott perben Bánffy Miklós mester ajtónállónak ügyvéde Szentmihályi Pálffy Bálint s Iborliszkai Garázda Tamás, az alperes Corvin Jánosé pedig Szigethy Mátyás deák volt¹⁾.

Jobbadán ügyvédek és középiskolát végzett férfiak voltak azok a »deákok« is, kiknek neveivel középkori okíratainkban nem-egyszer találkozunk. Így 1438. okt. 26. Albert király homo regiusnak jelölte Pili Pani László deákot, nov. 24. pedig *Sebesyén* deák mint szomszéd vett részt a nagysomosi határjárásnál²⁾. 1449. ápr. 26. *Fejéregyházi* János deák tanú volt a molnai perben³⁾. 1469. ápr. 10. *Loránthalny* László deák jelen volt a kissárosi határjárásnál⁴⁾. 1475-ben *Egyed* deák lippai, *Gergely* Benedek és *Kisbalázs* Balázs deákok pankotai lakosok voltak⁵⁾. 1498. jún. 24. *Székelyszegi* Antal deák az aradi káptalan némely falujában erőszakoskodott⁶⁾. 1504. *Gerdasich* Péter deák Corvin Jánostól Medgyest kapta⁷⁾. 1511. *Iván* deák basarági tiszt Evest falu ellen erőszakoskodott⁸⁾. 1514. *János* deák fogalmazta meg azon föltételeket, melyek alatt a lippaiak Dósa Györgynek hódolni kívántak s utóbb, Dósa nevében, ugyanő szólította megadásra a solymosiakat is⁹⁾. 1517. *Moróczy* Albert deák a bodzási erőszakoskodás ügyében királyemberül volt jelölve s ugyanakkor nemes *Medgyesi* Péter deák mint tanú szerepelt¹⁰⁾. Azontúl mind több és több deák nevét jegyezték föl okleveleink.

A *perék* néha a végtelenségig húzódtak. A Csanád-nemzetség a simándiakkal 1290—1339-ig majdnem félszázadon át, — az aradi káptalan Kerekegyházy Lászlóval, a székelyek bírójával, 1343—1377-ig s így 34 éven át perlekedett Mikelaka birtoka miatt¹¹⁾. Novák falu miatt a Laczkfyakkal s Kőváryakkal félszázadig perelt a káptalan¹²⁾; a Dienessyek Zádorlaka miatt 1465—1520-ig 55 éven át álltak szemközt a Dóczyakkal stb. — E hosszadalmasságnak általánosan ösmert okai mellett meg kell említnem, hogy pl. *Maróthy* László bán 1445—6-ban nem kevesebb, mint 17 káptalan előtt tiltakozott azon állítás ellen, mintha atyjában, Jánosban, kihalt volna a Maróthy-család férfiága; idejárúlt, hogy a bizonyítás e korban már általán oklevelekkel történt s ha ezek illetéktelen kezekbe jutottak, mint pl. Dóczy László íratái 1483-ban¹³⁾, Corvin Jánoséi 1490-ben¹⁴⁾, a királyi parancs sem volt mindig elég erős azok visszaadatására. Néha magának az expeditionak lassú és késedelmes voltában rejtett a hiba; pl. 1517. «nem tudni mi okból, sok sürgetés után is» vonakodott kiadni Hencsely István, az országbíró főjegyzője, a Solymos és Lippa megvételéről szóló szerződés másolatát, mire természetesen ismét tiltakoznia kellett az

1) Münchener It., fasc. 17. nro 102. — 2) Dl. 13244. — 3) Tört. Adattár, II. 284—6. — 4) U.-o. II. 353—4. — 5) Dl. 17660. — 6) Tört. Adattár, II. 379—381. — 7) Dl. 21349. — 8) Tört. Tár, 1890., 338. — 9) Münchener It. Brand. 66. III. Fragm. — 10) U.-o. fasc. 53. nro 435. — 11) *Fábián*, I. 160—1. *Tört. Adattár*, II. 140. — 12) *Tört. Adattár*, II. 258—9. 13) Dl. 18784. — 14) 20053.

érdekelt félnek — Brandenburi Györgynek — az ebből vonható káros következtetések ellen¹⁾. Ez örökös tiltakozások, perhalasztások — pl. 1405-ben a Várdayak részére a miatt, hogy az aradi gyűlésen vannak elfoglalva²⁾ stb. — in infinitum nyújthattak egy pört. S mily nehézségekkel járt azután egy ily évtizedek óta folyó pörben pl. a pör elejére vonatkozó tanúvallatást beszerezni, legjobban bizonyítja a simándiak esete, kik még 1290-ben megvevén a Csanád-nemzetség simándi javait, 1338-ban tanúskodni voltak kénytelenek, hogy az e vétel ellen tiltakozó Csanád Pál 48 év előtt hány éves lehetett?³⁾ Anyakönyv híján ezt öreg emberektől, matronáktól és papoktól kellett megtudakolni⁴⁾. Megegett, hogy nemtelen ember nemes ember gyanánt kezdett meg egy pört s midőn roszhiszeműsége kitént, mindent elkövetett, hogy nemességére tanúkat szerezzen; az aradi káptalan előtt 1335. szept. 20. Lippay Pál hasonló esetben tiltakozott, hogy ellenfelét a per folyama alatt valaki megnevesítse⁵⁾.

A perelés sok költséggel járt. 1219-ben, midőn Gottfried aradi prépost bevádolta a berenteieket, hogy 15 ökrét elhajtották, egy emberét pedig karddal megvágták, Váradon Miklós nádor, mint bíró és Zuma, jánosi pristaldus előtt úgy egyeztek meg, hogy a berenteiek a prépostnak 4, a pristaldusnak fél márkát adjanak, a bírót pedig a prépost elégítse ki; a mi a keresztések Pap nevű falujában 1219. júl. 22. meg is történt⁶⁾. Viszont 1339. jan. 9. Drugeth Vilmos nádor olykép békítette ki Csanád érseket s rokonait a simándiakkal, hogy Csanádék, bár nem kénytelenek vele, visszafizetik a márkáját 4 akkori frtjával számított 36 ezüst márkányi vételért, sőt *kegyképen* megfizetik azon 20 márkát is, melyre perköltség fejében a simándiak voltak elítélve⁷⁾. Ez $55\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -nak felel meg.

Néha bíróság közbejötté nélkül, a maguk jószántából is megszüntették egyesek a pört; pl. Ábrahámffy Tamás 1469. ápr. 26. megyeri kastélyában az aradi káptalan küldötte előtt halálos ágyán vont a Maróthyak ellen tett minden panaszát⁸⁾; máskor azonban még a király előtt tett határozott ígéret sem vethetett véget a pörnek, mint ez pl. 1503-ban a Zádorlaka miatt viszálykodó Dóczyak és Dienessyek közt történt⁹⁾.

A nevezetesebb *büntettek*, melyek az igazságszolgáltatást maguk ellen kihítták, a következők:

1) *A hűtlenség* a haza, vagy király ellen. E miatt vesztették el aradi, illetőleg zarándi jószágaikat 1440. Hagymás László, 1444-ben Brankovics György, 1465. Illyey János fiai, 1473. Erdőhegyi Miklós és András, 1528. Keczer István, 1556. Horváth Ferencz, 1557. Bethlen Gábor, 1558. Balogh,

1) Müncheni lt. fasc. 53. nro 433. — 2) *Zichy*-okm. V. 411—2. — 3) U.-o. I. 557. — 4) 1346. is hozzávetőleg határozta meg egy kis fiú korát, 5 évesnek »ítélvén« Tyugus Miklós comes fiát, Pétert. (U.-o. II. 189.) — 5) *Hazai* okl. 207. — 6) *Ritus* expl. veritatis. (*Bél*, Adpar. 205.) — 7) *Zichy*-okm. I. 550—6. — 8) *Di*. 16843. — 9) *Di*. 21220.

Doroszlaj, Drághy, Sasváry, 1559. Massay, Toldy, Kaztha, Ravazdy stb. A mohácsi csata után I. Ferdinánd és I. János egymás alattvalóit kölcsönösen hűtleneknek tekintették; 1549. jún. 28. a Dóczyak úgy akartak megalkudni a valóban sajtáságos helyzettel, hogy I. Ferdinánd engedelmével egyikök a királynak, másikuk az erdélyi fejedelemnek legyen híve¹). Magában álló eset Haraszthy Ferencz volt aradi főispáné, kit — II. Lajos idejében — hamispénzverés miatt nyilvánítottak hűtlennek.

2) *Az egyház ellen elkövetett bűnök.* A pápa 1221-ben kiközösítette György urat, ki az aradi egyház javait pusztította; 1235. az esztergomi érsek Albert aradi prépostot a miatt átkozta ki, mert megtagadta az érsek egyházi fennhatóságának elősmerését; 1384. pedig az aradi prépost azokat fenyegette egyh. átokkal, kik az aradi Szent-Péter-templom építését gátolnák. — 1507-ben némely szomszédok a Corvin János özvegyének kegyurasága alatt álló simándi templomot megfertőztették és feldúlták stb.

3) *Az eskü vagy szerződés megszegése* a becsületvesztésen kívül súlyos anyagi hátrányokkal is járt. 1338-ban a Varsányiak 50 márkát róttak arra, ki a szerződést megtöri s e kikötéssel azontúl is számos oklevélben találkozunk.

4) *Gyilkosság, emberölés, súlyos testi sértés* nem-egyszer történt azon szilaj időkben. 1214-ben Kátay Bodó meggyilkolta a szentpáli egyház szolgáját, 1332-ben a Varsányiak tíz márkát fizettek *vérdíj* gyanánt egy megölt szolgálért²). 1433-ban Macskás János és társai emberölés, sebesítés és más hatalmaskodás miatt vádolták magát az aradi káptalant is³). 1479. Erdőhegyi Demetert testvéreinek meglopása és megölése miatt száműzték és vagyonát elkobozták⁴). 1485. egy liki jobbágyot, 1487. egy jászpélit lőttek agyon a hatalmaskodók⁵), stb.

5) *Hatalmaskodás.* Első fontosabb esete, hogy az aradi vár népei Miklós aradi főesperest 1217-ben Basarág erőszakos elfoglalása miatt vádolták be⁶). Ugyanakkor Simon septelyi lakos lovainak, ökreinek s juhainak elhajtása miatt emelt panaszt Medeusz, Farkas és Ludger ellen⁷). 1219-ben a pankotai Róland és Lőrincz hatalmaskodásaikkal társaiknak 2 márkányi kárt okoztak, míg a berenteiek az aradi prépost 15 ökrének elhajtásával követtek el bűnt⁸). 1363. Vadászon a gazdatisztek ellen hatalmaskodnak; 1428. a bizereiek erőszakosan felszántják az aradi káptalan molnári pusztáját; 1453. Szokolai Betlenősiben, 1459. Szilágyi népsége — Rozgonyi öt sószállító hajójának lefoglalása által — Lippán, 1461. több nemes úr a Maróthyak vadászai jószágán, 1465. Jaksics Varjason, 1475. Bánffy Lippán és Patakon, Losonczy pedig Meszten, — 1479. Nagy Ambrus temesi comes Szöllönsön és Tótfőn, 1484. Dóczy Liki, majd

1) NRA. fasc. 1663. nro 28. — 2) *Zichy-okm.* I. 387. — 3) Gyulafejérvári kápt. lt. Tört. Tár, 1890., 138. — 4) Révay lt. Styavnicskán. Divers. fam. III. 8. — 5) DI. 26031. és 19259. — 6) Ritus expl. ver. 249. §. — 7) U.-o., 331. §. — 8) 43. és 46. §.

a Jaksicsok ellen, 1498. Ongorék az aradi káptalannal szemben, 1506 Ongor a szödi kastély elvétele által erőszakoskodik stb. 1458. ápr. 17. Mátyás ugyan erélyesen kijelentette, hogy nem tűr hasonló erőszakoskodásokat, milyenek Betlenősiben, Seprösön és Bodonban történtek, Dóczyt és Pathócsyt pedig örökös jobbágysággal fenyegette, ha Tompa Mihálynak és jobbágyainak az okozott károkért s jogtalanságokért elégtételt nem adnának, jövőre pedig aféléltől nem óvakodnának s 1535-ben még János király is rendreutasította az aradi káptalan ellen erőszakoskodó Petrovicsot; végkép azonban meg nem gátolhatták az ököljognak e boldogtalan divatát.

6) *Rablás*. Amazzal többnyire együttjárt. 1478-ban külön törvényt (IV: 7.) kellett hozni szertelen eláradása ellen.

7) *Tolvajság*. 1217-ben a galsai (de villa Colosa) Czéka és Vid, tolvajságról vádoltatva, kénytelen volt istenítélet alá vetni magát; hasonlókép, 1235-ben, Tengörd piski jobbágy¹⁾. 1479. Erdőhegyi Demetert a testvérgyilkosságon kívül tolvajsága miatt is száműzték. 1485-ben két iratosi tolvajért a soklói (siklói) nemesek 100 frt. erejéig kezeskedtek²⁾; 1486-ban kelt bizonyságlevél szerént Tatár Péter szentmártoni jobbágy az ura, Dóczy Imre, által lopás miatt rárótt homagiumot még nem fizette meg³⁾; 1489-ben Major Péter szödi lakos lóköttönek bizonyult be⁴⁾, stb. A tolvajság úgy szólván mint szervezett banda jelenik meg a simándi czi-gányok közt, kikről a maga helyén lesz szó.

A *büntetés* nemei közt a halált nem találjuk, — a száműzetést, egyházi átkot, becsületvesztést is ritkán; annál gyakrabban a jószágelkobzást, pénzbírságot és kártérítést. Szokásban van a bánatpénz kikötése, a homagium és a fejjáltás; pl. 1485-ben a Kutason kárttevő iratosi jobbágyokat 40—40 frt. fejjáltásra ítélte Zarándmegye⁵⁾.

A földesurak saját váraik börtöneibe csukatták el a foglyokat, nem ritkán minden ítélet nélkül. 1498-ból a szödi és csálai várak börtöneit említik⁶⁾. Valószínű, hogy a vármegye is gondoskodott külön börtönről.

IX. Az aradi káptalan, mint hiteles hely⁷⁾.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás terén a káptalanoknak fontos feladatot juttatott a törvényhozás, főkép azóta (1231. után), hogy a prisdalduok tennivalóinak egy részét reájok ruházta. Hogy az aradi káptalan már a XIII. század elején hiteles hely volt, eléggé bizonyítja az *istenítélet*, a tüzes vassal való ítélet, melyet ott 1217-ben kétségtelenül tartottak; s az,

1) Ritus, 165. és 309. §. — 2) Dl. 19048. — 3) Dl. 19131. — 4) Dl. 19470. — 5) Dl. 19048. — 6) Tört. Adattár, 1872. — 380—1. — 7) Erről bővebben, de mindamellett is hiányosan szól *Ferney* a Tört. Tár 2. kötetében s *Karácsonyi* (4 fejezet az aradi káptalan történetéből), Emlékkönyv, 133—155. l.

hogy a káptalan erről rendes bizonyosságlevelet állított ki¹⁾. E jogát ugyan valószínűleg nemsokára elvesztette a prépostság s talán azon viszály miatt, melybe Gottfried prépost II. András királylyal bonyolodott; a tatárjárás után azonban már teljes buzgósággal folytatta hiteles hely gyanánt való működését. Legrégibb bizonyosságlevele 1247-ből való, mely szerint Achilles, Csűd fia, varsányi részbirtokát előtte Ompudnak és Fábiánnak adta el²⁾.

II. Endre kora 2³⁾, IV. Béláié 1, Károly-Róberté 6, nagy Lajosé 10, Zsigmondé 36, Alberté 6, I. Ulászlóé 1, Hunyadi Jánosé 10, V. Lászlóé 11, Mátyásé 95⁴⁾, II. Ulászlóé 42, II. Lajosé 19, I. Jánosé 9, Izabelláié 4, az 1217—1550-ig⁵⁾ terjedő idő tehát összesen 252 káptalani kiadvánnyal van képviselve. Ez oklevelek 10 megye (Arad, Zaránd, Csanád, Békés, Szörény, Krassó, Temes, Keve, Torontál és Csongrád) birtokviszonyait érdeklik s eléggé bizonyítják, mily élénk szerepe volt — Csanád s Várad mellett is — e káptalannak, mint hiteles helynek.

Capitulum ecclie Orodiensis

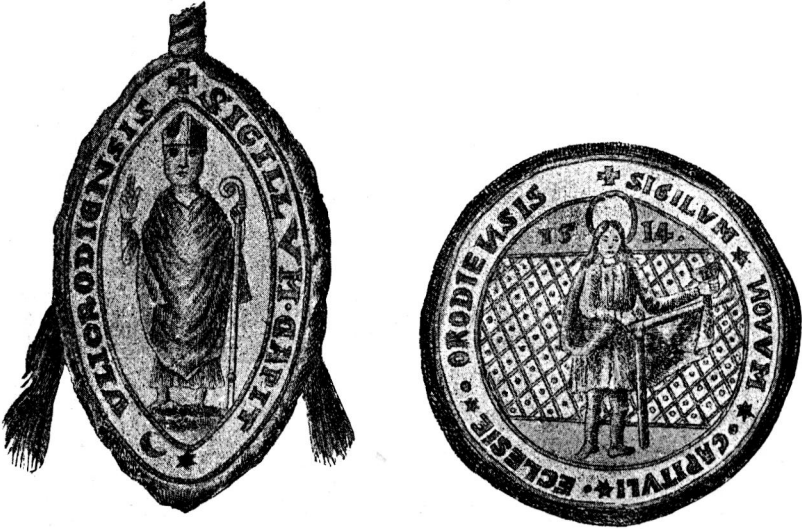
Az aradi káptalan egy kiadványának kezdőszavai.

Az aradi káptalan kiadványai közül *idésés* (evocatio seu citatio) 16, *intés* (admonitio) 4, *tiltakozás* (prohibitio) 18, *vizsgálat* (inquisitio), főkép hatalmaskodás ügyében, 15, *végrehajtás* (executio), a hogy általában a káptalan más czímen említett ténykedéseit is nevezhetnők, 5, — *beigztatás* (statutio) 64, *szálogügy* (impignoratio) 50, *örökbevallás*, vagyis eladás, ajándékozás (fassio perennalis) 27, *osztálylevél* (divisio) 4, *határjárás* (literae metales) 15, *egyezkedés* (conventio, transactio) 10, *csere* (cambium) 2, *bizonyosságlevél* letett és le nem tett esküről 6, befizetett pénzről 5, megnevelésről 1, leánynegyedről 1, *átírás* (transsumptum) 3, egyéb okirat 4.

Ez okiratok, melyek jobbadán birtokügyre vonatkoznak s melyekre a munkában elszórva, de kivált a családok történetében gyakran hivatkozom, csak csekély maradványai az élénken működő káptalan *levéltárának*. A felek okleveit — mint ezt már 1420. ápríl 10. említve találjuk⁶⁾, — a káptalan sekrestyéjében vagy conservatoriumában helyezték el s rendes

1) Vár. Reg. 347. §. (Bél, Adp. 263.) — 2) Zichy-okm. I. 19. (1269.) — 3) Egynek (1217.) a Vár. Reg.-ban, egy másiknak (1224.) csak III. Honorius egy levelében van emlékezete. — 4) Karácsonyi (id. h. 137. l.) az egész három századból csak 85 kiadott oklevelet ismer; főkép az orsz. levéltárban levő Dóczy-levéltárnak köszönhetjük, hogy e számat ma csupán Mátyás korának oklevelei is felülhaladják. Rácz Károly (Kölcsey-egyesület évk. I. 235. és Alföld, 1883., decz. 14.) 39 oklevelet sorol föl. — 5) Téved Karácsonyi (id. h. 155.) hogy »hasztalan keresünk az aradi káptalan által kiállított 1549-ki és 1550-ki okleveleket.« Találunk még 1550. decz. 21. is. — 6) Haan-Zsilinszky, 53.

jegyzőkönyvet vezettek róla¹⁾, Ez oklevelek ismételten forogtak a legnagyobb veszedelemben; így 1241-, 1514- és 1551-ben. Ez utóbbi évben — mint a gyulafejérvári káptalan követe maga kijelentette az 1604. évi országgyűlésen — a török veszedelem elől «Orodból és Csanádból Fejérvárra vitték volt az ország leveleit»²⁾. S harmadfélszáz okirat valóban fennmaradt korunkra, mi szintén eléggé bizonyítja, hogy tévednek azon írók, kik szerint a káptalan levéltárát a futáskor valamely földalatti üregben rejtették el³⁾.

Az aradi káptalan régibb és újabb pecsétje.

A sekrestyében tartották a felek által letett pénz is, melynek őrzéseért 10⁰/₀-ot kaptak az aradi kanonokok⁴⁾. Corvin János egyízben 2000, Losonczy Zsigmond és Albert pedig 500 arany forintot helyezett el az aradi káptalannál, hogy kezelje mindaddig, míg e zálogösszeget tulajdonosa fölveszi⁵⁾.

A káptalannak két pecsétje maradt reánk. A középkorban használt nagyobb pecsét kerülék alakban tartalmazta a felírást (SIGILLVM CAPITVLI ORODIENSIS) s közepütt az egyház védőszentjének, az áldástosztó szent

¹⁾ Említi ezt János Zsigmond 1569. márcz. 9. (*Pesty*, Szörényi bánság, III. 372.)

— ²⁾ Tört. *Adattár*, I. 430. *Tudománytár*, 1841. X. 64—6. — 1569-ben, mint az előbbi jegyzetben láttuk, tényleg mondja is a fejedelem, hogy egy 1550. decz. 21. kiadott okíratot az egykori aradi káptalannak a gyulafejérvári káptalan sekrestyéjében őrzött jegyzőkönyvéből közöl. — ³⁾ *Knaus* az *Encycl.* III. 670., *Ferney*, Tört. Tár, II. 36., *Thuróczy* L. *Ungaria*, 207., *Ruff*, M.-o. helyr. tört. III. 62. stb. Ezt már *Karácsonyi* (Emlékkönyv, 152.) visszautasítja; de téved, midőn (154. l.) a kápt. levéltár elvitelét 1548-ra, s Arad feldúlását (153. l.) 1550. novemberére teszi, mert hiszen 1550. decz. 21. még oklevelet állított ki a káptalan s így mindkét esemény csak ez *után* történhetett. — ⁴⁾ *Hazai okm.* IV. 442. — ⁵⁾ *Dl.* 21152.

Mártonnak képét. Az 1514-ben az elveszettnek helyébe készült nagy pecsét köralakú, szintén köríráttal: SIGIL(L)VM NOVVM CAPITVLI ECCLESIAE ORODIENSIS; közepén évszám arabjegyekkel (1514) s a kardjával köpenyét levágó szent Márton képe¹⁾. A kisebb pecsétet nem ösmerjük.

Szent Lajos lippai konventjét nem számíthatjuk a hiteles helyek közé.

X. Adó.

A vármegye jövedelmének $\frac{2}{3}$ -a kezdetben a királyt, $\frac{1}{3}$ -a a comest illette. E jövedelem azon arányban csökkent, a mely arányban elidegenítették a királyok a várjóságokat, melyeken túladniok, szent István törvényei értelmében, nem lett volna szabad. III. Béla idejében még a királynak egy várispánságból átlag 347 gira, Arad- és Zarándvármegyéből tehát közel 700 gira (mintegy 50—51000 frt) jövedelme volt, kétségtől a főispánnak jutó 25.000 forint levonása mellett. Aradról különösebb adataink e korból nincsenek.

II. Endre idejében Arad közjöveldelmei is az izmaeliták kezébe kerültek. 1220. táján Miklós és Othes comesek «pogányok» élén támadták meg az aradi prépostság javait. A Zaránd határán levő Baszarabásza helynév jelenlétükre emlékeztet. Temerkény 1266-ban állítólag — de tévesen állítva — aradmegyei izmaelita község volt. Az aranybullának (1222.) az izmaeliták adóbérlése ellen kiadott tilalma mindenestre közelebből érdekelhetette Aradot. A király jövedelmeit, ezek hűtlen kezelésén kívül, nagyban csökkentette az *egyházi tized* is; IV. Bélának 1261., V. Istvánnak 1271. és Fülöp nádornak 1323. évi levele szerint Zaránd tizede az egri püspököt illette, 1198. és 1342. pedig a váradi püspöké volt Zarándvármegye vámjainak fele²⁾. Idejárult, hogy a beregi erdőben II. Endre s a pápai követ közt kötött egyesség értelmében az aradi káptalan vám nélkül szállíttathatta a maga 2000 darab kősóját; a kincstár részére eszközölt sószállításoknál pedig minden rakodmány után 25 girát (1800 frtot) kapott. Ugyanakkor a johanniták csak 10 girát (720 frtot) nyertek fuvardíjúl. Az eperjesi apát ugyanakkor 3000, a bulcsi pedig 5000 kősót kapott a kincstártól. 1238-tól a német lovagrend szintén tarthatott 6—6 hajót az Olt és Maros vizén. 1406-ban már a lippai ferenczrendiek is pénzben szedték a kilenczedet és tizedet a Maroson sót szállító hajók után. Utóbb V. László megengedte volt Rozgonyi János tárnokmesternek, hogy sallariuma fejében a Maroson sót szállíthasson; midőn azonban 1457.

¹⁾ Mindkettőnek rajza először *Jerneynél*, id. h., másodszor *Karácsonyinnál*, id. h. 151—2. Én a kerek pecsét legépebb példányát egy 1520-i (müncheni lt. fasc. 48. nro 481.) és egy 1528-i oklevelen láttam (*Böloni S. levéltárában*). — ²⁾ 1562-ben Zaránd tized fejében az egri püspöknek adott 411 simándi kőből s 1 véka búzát, 87 k. 1 v. árpát, 544 bárányt, 4 méhkast, 1987 akó és 3 pint bort.

— épen Szilágyi Mihály útlevelével ellátva — 5 thumenus sőt vitt le a Maroson, ezt Szilágyi Erzsébet, sőt maga Szilágyi Mihály is, ki a Hunyadiak letartóztatása miatt a király ellen fegyvert fogott, emberei által Lipánál lefoglalta¹⁾. A koronai sójövedelem III. Béla idejében is átlag megyénként 222 gira volt, Arad-Zarándban tehát mintegy 16,000 forinton. Azonban már II. Endre idejében közel 600,000 forintra tették a Maroson lejövő só értékét s kétségtelen, hogy ez összegben jelentékenyebben szerepel Aradvármegye.

A vám általában szintén a királyi jogok közé tartozott. 1233-ig az aradi káptalan még vám nélkül szállíthatta a sót. 1198—1342., mint láttuk, a zarándi vámok java részét a váradi püspökség kapta. 1389-ben a lippai vám $\frac{1}{3}$ -a az aradi egyházé volt. Vámszedő hely volt Arad, Bizere, Lippa, 1404-ben Pél, Fajdas, Simánd, 1497. Nadab, 1510-ben Solymos, 1512. Tamáshida, 1514. Asszonylaka, Nagyfalú, Pécska stb. — 1461. máj. 11. Maróthy Lodomér és Márton Mátyástól újra megnyerte Zsigmond királynak azon kiváltságát, hogy Sámolykesziben igazságos és igazi adót (vámot) szedhessenek a vásárosoktól s egyéb utazóktól s hogy a vámszedés jogát a falu végén felhúzott kerék által jelezzék²⁾. Olyan uradalmak, melyek korábban királyi jószágok voltak, úgy látszik, nem fizettek vámot; biztosan tudjuk ezt 1514-ből a solymosiakról és váraljiakról. A vámot többnyire készpénzben szedték. *Harminczad-hívatatok* csak az ország határain voltak; az 1498: 34. t.-cz. említi ugyan, hogy Zárándon is működött a pozsonyi harminczadnak egy fiókja, ezt azonban nem szabad egynek venni a mi Zárándunkkal. Akkor e tájon csupán Temesvárott és Karánsebesen állott egy-egy harminczad; a lippai a XVII. s a radnai, buttyini és halmágyi a XVIII. században, tehát oly időben keletkezett, midőn a régi Arad- és Zárándvármegye már a véghelyek sorába lépett.

A *pénzverés* jogát az Anjou-királyok Lippán is gyakorolták, hol I. Lajos pénzverő-házat és kamarát állított fel³⁾. 1477-ben Kusi Ferencz aradi prépostot, egy nemigen hiteles adat szerént⁴⁾, olyan aranypénzek verésével bízta meg, a melyeknek egyik felén szűz Mária s a másikon szent László képe legyen. Ha tette, valószínűleg csak a lippai pénzverőházban való felügyeletet bízta rá. Tényleg 1344-ben már a pénzértékek közt találjuk a *lippai márkát*⁵⁾, a nélkül, hogy ennek értékét pontosan meghatározhatnók. Körülbelül ugyanezen időben azonban, 1339-ben a simándi nemesek egy ezüst márkára 4 forintot (quatuor florenos in florenis lorandinis pro qualibet marca) számítottak⁶⁾; s ennyit vettek a Maróthyak Murolyért még 1426-ban is⁷⁾.

¹⁾ *Fábián*, I. 184—6.; Árpádk. új okm. VI., 183., 349., 520.; *Fejér*, IV. 3., 40., V. 155—6.; Századok 1872., 447—8. és 1883., 587.; Tört. Tár, 1884., 19.; Dl. 15423. stb. — ²⁾ Dl. 15585. — ³⁾ *Kathol. Szentle*, 1889., 556. — ⁴⁾ *P. Nagy*, Orod, 38. — ⁵⁾ 1344. ápr. 24. az aradi káptalan a Tisza mellett levő Morotva-halastavát 4 évre 20 lippai márkáért adta bérbe a Szeri Pósnak. *Anjoukori okm.* IV. 412. — ⁶⁾ *Zichy-okm.* I. 550—6. — ⁷⁾ Dl. 11762.

1442-ben Varsádon egy részjóság 25 finom ezüst márkáért kelt el. Egy budai ezüst márka 250 grammot nyomott; ennyi súlyú ezüstnek ára ma 22 frt. 49 kr.¹⁾ Nagyon csekély különbséggel annyit érhetett a lippai márka is. E szerint egy arany forint, a márka negyedrésze, 5 frt 62 kr. volt, azaz körülbelül oly értékű, mint egy mai cs. és kir. arany. Arany forintban főképp Zsigmond és Mátyás király idejétől kezdve számítottak az aradiak. 1463-ban pl. Szeri Pósa István a maga aradi javait 2000 magyar arany, tehát 11240 mostani forintért adta el²⁾. Egy 3 arany frt. értékű báni márkára 240 báni pénzt, vagy banalist számítottak; Károly-Róbert király idejében, az aradi és zarándi papoknak a pápa részére fizetett tizedökben, még minduntalan szerepel a *banalis* és így itt is forgalomban volt e pénznem és pedig a *garassal* egyidőben. Pl. Miklós lippai plébános 1334-ben 32 garast és 1 banalist fizetett. Öt ilyen banalis ment egy garasra; vagyis egy garas = 35 s egy banalis = 7 krajczárral. E szerint a lippai plébános pápai adóban 11 frt 27 krt. fizetett. 1434-ben az aradi káptalan előtt Bessenyei András 400 frtot ú.-n. *keresztiespénzben* fizetett le³⁾.

A király jövedelmeit nem csekély mértékben csökkentették a *hamispénzek*. II. Endre alatt a csanádi egyházmegyében a Vituhu (?) kolostor szerzetesei a templom keresztjeiből, kelyheiből stb. vertek hamispénzt s bűnük kiderülvén, mindannyian megszöktek⁴⁾. 1508-ban Ábrahámffy Péter s pár év múlva Haraszthy Ferencz mint hamispénzverő vesztette el aradi jószágait. Mindez ép úgy károsította magát az adózó népet is, mint a pénz ujjáveretésével járó veszteség s a pénzérték bizonytalansága.

A *pénz értéke* többször változott; 1323-ban pl. Károly Róbert 3 új dénárt (1 dénár 6—7 kr.) egyenlővé tett 4 régivel. 1389. febr. 21. az aradi prépost Lippán Zsigmond király jelenlétében úgy egyezett meg az aradi egyházat illető lippai vámra nézve, melynek egyharmadát Nagy Ferencz lippai polgár vette bérbe, hogy, a *pénzérték nemrégiben megváltozván*, a vámot Nagy Ferencz a régi módon csak Szent-György napjáig szedhesse⁵⁾.

A *kamara haszna* (lucrum camerae) az utolsó Árpádok idejében főképp a pénz veréséből és becsereléséből állott; az Anjouk ugyan bizonyos határig egyenes adót hoztak be, a lucrum camerae azonban mindamellett is megmaradt s e czímen még Mátyás idejében is jelentős jövedelme volt a kincstárnak. Arad-, Zaránd- és Békésvármegyék kamaranyereségéből 1464-ben a király évenként ezer aranyat (5620 forintot) rendelt Giskra

¹⁾ Erd. Múzeum-egyl. évk. IV. 5., 70. — ²⁾ Dl. 15897. — ³⁾ Dl. 12636. Aradban e korból csak kevés pénz korát ismerjük. II. Béla (?) korabeli pénzt találtak Glogovácson; IV. Béla két kis ezüstjét Ágyán, III. Endrétét u.-o., I. Ulászlótét s Hunyadi Jánosét Borosjenőn, Mátyás aranyát Világoson s Buttyinban, I. Ferdinándét Ágyán stb. Csálán, Csicséren, Szent-Annán, Paulison, Talpason stb. nagyobb számmal leltek középkori magyar pénzeket. — ⁴⁾ *Fejér*, III. 1. 282. — ⁵⁾ Erdélyi kápt. It. *Tört. Adattár*, II. 184.

részére¹⁾. E kamaranyereség *számvevője* 1445-ben Zarándmegyében György deák volt s Hunyadi kormányzó őt bízta meg, hogy egy ló ára fejében 12 frtot *pénzben*, másik 12-öt pedig *aranyban* fizessen ki a gyulai várnagynak²⁾. 1453-ban Zarándban és Aradban a Miskeyek és Keczerék voltak a királyi jogok celatorai vagyis czellérjei³⁾. Czeller alatt ugyan rendesen a só-regale bérlőit, a salariusokat értették⁴⁾, de — mint ez oklevélből kitűnik — egyéb királyi haszonvételeket is béreltek. — Ha idevesszük, hogy az uradalmak is igénybe vették az adó kivetés jogát s pl. Szokolyi László önkényesen adóztatta meg a seprősieket⁵⁾, nem csodálhatjuk, ha a királyi jövedelmek nagyon megfogyatkoztak. S ki a Jagellók szomorú pénzügyeit ösmeri, alig találna rendkívülit benne, ha adósikkasztók neveire találna Aradban. Gyulai Gál Ispán tényleg 8000 frtnyi értéket sikkasztott a mai Arad éjszaki részeire is kiterjedt gyulai vár jövedelmeiből⁶⁾. 1557-ben a király Arad, Zaránd, Békés, Külső-Szolnok, Csongrád és Csánád országos adóját a gyulai vár fenntartására engedte át; e czímen azonban a 6 megyétől csupán 4046 $\frac{1}{2}$ frt. folyt be⁷⁾. Az adót 1559-ben már csak katonai fedezettel lehetett behajtani s a töröknek behódolt területek különben is csupán felét fizették. 1559-ben a 6 megye egyik félévi adójánál 7635 s a másikonál 7438 portát vettek föl, mi — portánként 2 frt. országos adót számítva, — közel 30,000 frtnyi subsidiumot tett ki⁸⁾. 1561-ben 1 frt 10 dénárral rótták meg Aradmegye 451 és Zarándnak 2024 portáját s így e czímen 2722 $\frac{1}{2}$ frt. adóra számíthattak⁹⁾. 1552-ben a simándi országgyűlésen Temesvár megsegítésére a rendek minden adóforint után még 15 dénárt ajánlottak meg¹⁰⁾; ez — ha a porták előbb említett számát elfogadjuk — 408 frt 45 dénár rendkívüli segélyt jelent.

Az adó összeírásával e korszak végén a dicator (Földváry István), behajtásával a szolgabírák voltak megbízva.

1) Dl. 15999. — 2) Bécsi cs. könyvtár iratai. *Tört. Tár*, 1861. IX., 150. — 3) Dl. 14639. — 4) *Nyelvtört. szótár*, I. 346. — 5) *Haan-Zsilinszky*, 63. — 6) *Müncheni lt.* LVI., 464. — 7) Békésm. tört. évk. V. 25. — 8) 1552-ben Biharnak 11097 $\frac{1}{2}$ portája volt; igaz, hogy Zaránd néhány helyét is hozzászámították. — 9) U.-o. VIII., 81. — 10) Magyar Országgy. eml. III. 382—3.

